

Jutulsen

2016

Årgang 20
Årsskrift frå Vågå Historielag

Jutulsen

2016

Årgang 20
Årsskrift frå Vågå Historielag

Redaktør: Knut Raastad

Annonser: Dag Aasheim

Tilrettelegging for trykk: Visus, Lom
Trykk: Dalegudbrands trykkeri

Vågå Historielag vil rette stor takk til alle som har medverka til utgjeving av Jutulsen 2016. Stor takk til artikkelforfattarane som har kome med interessante, lokalhistoriske artiklar! Vidare går takken til dei som har lånt ut bilete, til annonsørane og ellers andre som har gjeve god hjelp.

*Framsida: Per Nordrum, gløymd dødsoffer under andre verdskrigen.
Sjå artikkel om krigsfangenskap i Tyskland.
Foto frå Per Ekre/T. Kleiven.*

Vågå Historielag har frå Asgeir Brekke fått ei stor samling med glasplate-negativar etter faren Ansgar Brekke frå Ørsta som var fotograf i Vågå 1937-1943. Biletet viser ektefella Olaug saman med barna Asgeir og Olav. Olaug f. Mølmen frå Lesja var jordmor i Vågå, ho var syster til lærar på Klones Ola Mølmen og Arne Mølmen som var fjøsmester på Klones. Også dei to andre brørne Reidar og Kolbjørn var ei tid lærarar i Vågå. Skanning/avfotografering: Nils Valde.

Innhald

Erik Holø: Sigurd Nyhus, gründeren på Tessanden	side 4
Ivar Viste Flatum: Bokhandelen i Vågå	side 12
Ove Turtum: Jernbaneplanar i nær fortid	side 19
Trond Eklestuen	side 20
Knut Raastad: Christian Feyer og Tronhusfolket	side 24
Arve Danielsen: Sørem – skysstasjon og pensjonat	side 30
Tone Wisting: Vågå prestegjeld revolusjoneres	side 34
Kvie i Valdres	side 38
Gunnar Ottosen: Distriktsleger i Vågå	side 40
Bjørn Brandt: Minnesteinen etter Vågåpresten Krag	side 45
Einar Vigerust: Saltbitterjord i Vågå	side 46
Freddy Kongsberg: Gammelsaltet sei, syv år gammel fisk	side 52
Festekontrakt torvstrømyra	side 54
Thomas Tangen: Altertavle i særstilling	side 55
Helene Hovden: Altertavla etter Olav Stokkestad	side 57
Sveinung Gihle Raddum: Fra Ottadalens jernalderhistorie	side 58
Dag Aasheim og Knut Raastad: Kirkjubø og Sandbu	side 71
Knut Raastad: Hjulbåten Jutulen	side 72
Terje Kleiven: Ottadølar i krigsfangenskap i Tyskland	side 74
Vegard Veierød: Pål Reire – oppvekst i Reiregrenda	side 78
Gunnar Sandbo: Posthistorie for Vågå, Vågåmo 1850-92	side 88
Thomas Tangen: Jo Gjende-kjelken kom hjem	side 96
Ove Kirkestuen: Ei lærerik vandring	side 98
Dag Aasheim: Blessomstallen, scena i Jutulheimen	side 100
Vågå Historielag: Årsmelding 2015	side 101

Sigurd Nyhus, gründeren på Tessanden

Av Erik Holø

Tessanden lå midt i veien, det hadde sine fordeler, kanskje også noen ulemper. Skolen lå der, butikken, posthuset, telefonsentralen, møllen og opptil flere kafeer. Alt dette ble borte, ofret på sentraliseringens alter. Da er det fristende for en gammel tessanding å mimre litt over forgagne tider, tider da det foregikk ganske mye mer på Tessanden enn det som er vanlig i en slik ravnekrok, og jeg kan med en gang røpe årsaken, Tessanden hadde sin GRÜNDER. Navnet gründer nevnt så forbinder vi gjerne uttrykket med en sundmøring som bygger opp en møbelfabrikk, en slik en har vi forresten god erfaring med her i Vågå. Disse gründerne var det mange av der vest, likevel tror jeg de fleste skulle få det travelt med å følge Tessandens gründer i alle hans påfunn gjennom mer enn 40 år.

Gründeren var Sigurd Olsen Nyhus, hans navntrekk var S.O. Nyhus, i dagligtale på Tessanden forkortet vi det yderligere til SO. Så du SO så visste alle hvem du mente. Jeg forlovet meg i starten når jeg lovet å mimre litt om Sigurds aktiviteter, selv om jeg skal få nevnt bare de viktigste må jeg forberede mine lesere på en ganske så lang mimretur. Når jeg blar i min lange liste over Sigurd Nyhus sine foretak kommer jeg i tanker om to av Knut Hamsuns romanfigurer, den jordnære Isak Sellanrå og eventyreren August.

Min beretning begynner i året 1936, da kjøpte Sigurd Nyhus Tessand nordre og ble vår gode nabo på andre siden av riksveien. Hans bakgrunn kan jeg ikke gi detaljer om, husmannsgutt var han kanskje, men fri for all husmannsånd. Foreldrene Ingrid og Ola var nok også et par med oppdrift i, også de ble våre naboer i mange år. Det jeg ellers vet om de er at de i de årene da jernbanen ble bygget nordover fra Otta forpaktet gården Skjena i Sel hvor de hadde jernbanearbeidere i pensjon. Om Sigurd var jernbaneslusk vet jeg ikke, men jeg vet at han ikke var redd for å få jord under neglene, han var en god snekker og habil smed.

Sigurd var 45 år og hadde bil når han kom til Tessand. Biler var det ikke mange av fra før, for å være nøyaktig, en, en T-Ford som en annen god nabo Johan Skultbakken hadde med seg når han kom hjem etter mange år i USA. Om den samme Johan er ellers å fortelle at han nok var distriktets første bilforhandler idet han solgte T-Forder for Helleberg på Lillehammer. Når Sigurd kom til Tessanden og mitt forsøk på en beretning om hans mange foretak kan begynne var han tydeligvis allerede godt etablert som forretningsmann og handelsreisende for flere velrenommerte firma. Kjøp og videresalg av huder og skinn var tidlig Sigurds spesialitet, han var "skinnhandler".

Når jeg så skal prøve å følge Sigurd på Tessanden nordre blir jeg naturlig nok i tvil om hvor jeg skal begynne, han var fra første dag i gang med alt. Det merket da også vi naboer, han gikk i alle fall på med restaurering av en noe nedslitt hovedbygning. Dagen og dagslyset varte ikke lenge nok, kanskje kunne vi bli litt forstyrret i vår nattesøvn når Sigurd i sene kveldstimer startet opp bilen og tente billysene for å kunne henge på husveggen og spikre ny panel. Stadige påbygg gjorde at om du var borte noen uker eller måned kunne du regne med å se at huset hadde forandret utseende. Innvending fikk huset samme behandling, kafé ble

innredet, gjesterom ble bygget, Sigurd ble turistvert, små utleiehytter dukket også opp, alt lenge hadde han drevet med seterturisme på Gammelsætra ved Vetlvannet. Her bygget han ny stue for seterdriften og restaurerte gammel-selet for utleie. Fra første dag var nemlig gårdbruker, foreldrene tok i mange år seg av fjøsstellet, også på seteren om sommeren. Jeg er ellers sikker på at denne samme Gammelseter var Sigurds “helseheim” i alle år, om han tok seg en pust i bakken så var det gjerne her, dette kan jeg si fordi jeg selv opplevde mange av disse Sigurds pusterom.

Dermed må jeg nu bekjenne at disse mine betraktninger om S.O Nyhus aktiviteter nok er skrevet mer med hjertet enn med fornuften. Jeg var 8 år når Sigurd ble min nabo, han var ennå ugift, men glad i barn. Det dro jeg med en gang fordel av, min yrkeskarriere startet som musefanger i uthusene på Tessanden nordre. Mus var her som andre steder den store landeplagen, jeg ble fort en dreven fangstmann, tariffen husker jeg ikke, men jeg følte meg ikke underbetalt. Oppgjør fikk jeg punktlig bare jeg kunne dokumentere antall nedlagte vilt nøyaktig. Jeg vet ikke hvorfor, men jeg stilte nok langt fremme i køen av ungene på Tessanden som beilet til Sigurds gunst i årene før han selv fikk barn. Det jeg husker med særlig glede var de mange turene jeg fikk være med i Sigurds bil,

det kunne være til seteren, men også lengre turer helt til nabobygdene, Sigurd var kjent i hver gård og alltid rede til en handel, det være seg på huder og skinn etter høstslaktingen eller på antikviteter. Antikviteter kunne han verdsette og hans samlinger fylte etter hvert to gamle stabbur.

Jeg nevnte Sigurds biler, dem ble det etter hvert mange av, likevel var det som et tidsskifte når han sommeren 1938 stilte med en fabrikkny Ford -V-åtter, det var doning som styrket kreditten. Jordnær var Sigurd Nyhus, han var aktiv medlem i et av dalens største og mest aktive småbrukerlag Tessand Bonde og Småbrukerlag. Nytt uthus kom snart opp, her anla han faktisk et lite slakteri med en dreven bygdeslakter som hadde sesongarbeide.

Snart dro Sigurd Nyhus til skogs og kjøpte flere skogteiger i Storviksmorken, dermed hadde han også påskudd til å bygge både sagbruk og høvleri hjemme på Tessanden nordre. Jeg er forresten i tvil om hvem som var høne og hvem som var egg av Sigurds skogkjøp og hans sagbruk, begge deler gav aktivitet. Man skal ha in mente at de harde 30-årene ennå ikke var helt over, alt for mange var avhengige av tilfeldig sesongarbeid, for mange var vinterjakt på ryer, skogsfugl og ekorn eneste mulighet for en beskjeden inntekt. Nu kunne han som før gikk på ekornjakt i Storviksmorken i korte vinterdager bytte ut haglegeværet med tømmersvans, øks og barkespade, det gav mer å gå til butikken med. Hestene som før hadde brukt vintermånedene til å spise fikk jobb med å dra de lange tømmerlensene ned på jordene på Storviksgårdene. Herfra gikk det meste av tømmeret direkte til foredling på Tessand Bruk som jeg mener å huske var navnet på Sigurds sagbruk, resten ble slått på Vågåvannet så lenge tømmerfløtingen ennå var i Otta. Sigurds sagbruk og høvleri var ikke gammelt før det begynte å skyte knupper, her ble kassebordfabrikk, tønnestavfabrikk, ja endog en avdeling for dreieing av skaft til forskjellige formål. Tønnestavfabrikken hadde ry for spesielt god kvalitet og eksporterte sine produkter til mange land, Sigurds svoger drev fabrikken helt frem til tusenårsskiftet.

Sigurd var oppfinnsom og iderik og han var også dristig nok til å utprøve ganske så spesielle oppfinnelser som en eller annen Petter Smart måtte ha pønsket ut, men ikke våget å sette ut i livet. Et både godt og morsomt eksempel er en ganske så unik produksjon Sigurd Nyhus tok opp.

Produktet var et lite musikk-instrument som jeg benevner som en Mini-xylofon, altså et lite slaginstrument. Selv var jeg så vidt med på delproduksjonen, men for å kunne montere instrumentet måtte man være musikalsk, man måtte ha gehør. Det hadde ikke jeg. Det hadde tre av mine jevnaldringer som da fikk jobben med å sluttmontere instrumentet, visstnok på akkord. Det gikk bra inntil de tre fagarbeiderne fant ut at de var grovt underbetalt, de mente seg rammet av det vi i dag ville betegnet som sosial dumping. Deres krav ble blankt avvist av fabrikkeier Sigurd, og dermed var Tessands til i dag første og siste streik et faktum, de tre lønsslaver nedla arbeidet på stedet. Heldigvis, streiken ble av det korte slaget, Sigurd la på et nødvendige antall ører på tariffen og neste dag var tonen like god som før, i fabrikken og forhåpentlig også i Mini-xylofonene.

Sagbruket og høvleriet nevnt, her på sagbrukstomten dukket også tømmeren opp med sin skarpslipte bile. Historien om Dovregubbens Hall på Dovrefjell begynte her.

Tømmeret til den første hallen tok Sigurd ut i Storviksmorken, baket det på sagen, tømret hallen opp, kjørte den med egen lastebil og leverte hallen oppsatt på grunnmuren. Det ble etter hvert flere byggmestere som tømret sine hus og hytter her på sagtomten hos Sigurd for levering både i dal og fjell. Øverst i skogteigene sine i Storviksmorken der tilveksten var lav la Sigurd ut hyttetomter, byggingen her gav også arbeid til maskiner, snekkere og tømrere.

Selv kan jeg huske at jeg både arbeidet om sommeren som sjauer på sagbruket og som tømmerkjører, ville du arbeide var det alltid en jobb hos Sigurd, og etter hvert var det nok mang en ungdom som debuterte i arbeidslivet i en eller flere av Sigurds tiltak.

Jeg nevnte Sigurds egen lastebil, med så mange aktiviteter som han skapte på Tessand nordre måtte han naturligvis ha lastebil, fra første dag med sjåfør i full stilling. Ordet “ knottfabrikk” melder seg også på når jeg prøver å få med meg, forhåpentlig det meste av de tiltak som Sigurd Nyhus initierte på Tessanden. Den historien begynner med bensin. Naturligvis måtte Sigurd selge bensin, han lå jo i veikanten og snart var bensinstasjonen med bortimot heldøgns betjening på plass i den samme veikanten. Så kom krigen og okkupasjonen og bensinen forsvant og ble erstattet med vedfyrte gassgeneratorer. Til dette trengtes store mengder “knott”, altså kortkappet og finkløvet ved, fortrinnsvis older. Like fort som bensinen forsvant så var Sigurd i gang med knottproduksjon. Selv kom jeg også her i perioder å delta både i produksjon og salg.

Skomaker blir mitt neste stikkord. Yrket var ikke utdødd, men skomakere som ble ved sin lest var mangelvare også på Tessand, men heldigvis, Bernt skomaker, gammel norskamerikaner, var fagmann og kom snart på plass i ett av Sigurds mange hus. Jeg var selv ganske fast gjest i skomakerverkstedet. Jeg kan ikke påstå at jeg lærte å lage verken pluggasko eller beksømsko, men det var moro å se på når Bernt sydde beksømmene eller slo trepluggene i en pluggasko, og så var det så spennende når Bernt fortalte om sine år på prærien i USA.

Når man i mange år hadde fulgt med på Sigurds mange aktiviteter, kom man naturlig til å tenke: Hva nu? Hva finner han på neste gang? Vi behøvde aldri å vente lenge. Kjøp og salg av huder og skinn var en business Sigurd forsto seg på. Han var i mange år leverandør til et

anerkjent garveri som jeg har glemte navnet på. Jeg ser for meg at han på besøk i garveriet fikk ideen. Og ideen var garveri på Tessanden. Når ideen om garveri kom til Sigurd vet jeg ikke, det jeg vet er at som så mange av Sigurds virksomheter, plusselig lå garveriet der, med bygninger, med utstyr og med faglært garver som sjef, og igjen var det tessandinger som fikk prøve seg i et yrke. Selv var jeg så heldig å få sommerjobb minst en sesong, litt i produksjonen, men også i pakking og ekspedering, villige hender hadde Sigurd bruk for. Råvarene sørget Sigurd for selv, huder og skinn kunne han mye om. Med garving forstås en behandling av dyrehuden der både ytterpelsen og innsiden fjernes og selve lærhuden behandles videre til lær av forskjellig kvalitet til forskjellige bruksområder. Beredning er den andre metoden der ytterpelsen beholdes og behandles til de forskjellige bruksområder Skinnfelleren kjenner vi som et gammelt håndverk. De som har levd en tid har kanskje ligget godt og varmt under saueskinnsfellen eller kjørt med hest på kalde vinteren, innpakket i en real ulveskinnsplagg.

Sigurd Nyhus hadde ikke vært Sigurd Nyhus hvis han hadde slått seg til ro med garveriet, man måtte da kunne videreforedle læret, altså ble det hanskefabrikk, Tessa Hanskefabrikk var visst navnet. Slitesterke arbeidshansker ble sydd av elgskinn, mange andre typer av andre lærkvaliteter, handelsreisende Sigurd O. Nyhus tok seg av salget.

Min minnebok fra barndom og ungdom på Tessanden i førkrigstid, krigstid, og etterkrigstid yter neppe rettferdighet til alle gründer Sigurd Nyhus sine mange gjøremål. Først nu husker jeg at han i mange år hadde drosjebevilgning som han røktet vel, om sjåføren hadde fri tok Sigurd selv nattvakten, det var gjerne da jordmoren måtte til Lom med den fødende og da hastet det.

Hvilke hobbyer Sigurd hadde vet jeg ikke mye om, i alle fall kom nok de nederst på timeplanen. Ifølge min far var Sigurd av de siste som gikk på villreinjakt i traktene ved Gjende, visstnok flere år etter at den siste villreinen var borte. Når Vågå fikk sitt eget tamreinlag ble Sigurd selvfølgelig aktiv andelseier, og han var også medeier i et tamreinlag i Oppdal.

Jeg begynte denne minnebok med å nevne Knut Hamsuns to roman-skikkelser Isak og August, når jeg slutter ser jeg nok mest av August i brukeren på Tessanden nordre. Ikke alle av Sigurds tiltak overlevde ham, sykdom kuet ham da også i hans siste leveår. Hvor mange arbeidsplasser Sigurd skaffet i en førkrigstid mens også Vågå kommune gikk på tomgang vet jeg ikke. Det jeg vet er at mange unge her fikk sin første inngang i arbeidslivet, dette kom godt med når hjulene omsider kom i gang igjen og de kunne stille opp i konkurransen om plassene i kraftutbygging, bygg- og anlegg ellers.

Hva så med naboen og grendemennesket Sigurd? Forsvant han i alt strevet? Nei, så langt derifra. Han hadde alltid tid til overs for de sosiale aktiviteter i kretsen. Særlig etter at Sigurd selv fikk sin familie var bryllup, barnedåp, konfirmasjon, gebursdag og andre familiebegivenheter påskudd til feiring og fest på Tessand nordre. Med Elida som kone og vertinne kom det naturlig nok en ny dimensjon i Sigurds dagligliv. Kafeer var det flere av på Tessanden, men Sigurds ble snart det mest brukte møtested for unge og eldre, også "lesermøte" var det husrom og hjerterom for her, men når formann Jo kalte inn til møte i det store småbrukerlaget med foredrag om nye frøsorter eller sprøytemidler mot løvetann da måtte storstua tas i bruk. Når det var tid for valg og valg-møter sto også stuedøren åpen, selv om temperaturen i debatten ikke var unødig høy.

Kanskje var det et tidsskille på Tessanden når Sigurd Nyhus gikk ut av tiden i 1967. Det er å håpe at nye politikere kan ta grep som kan blåse nytt liv i Tessanden og andre utkantgrender før de kveles av sentraliseringen.

Fotoutlån: Ingrid Tessneset.

Bokhandelen i Vågå

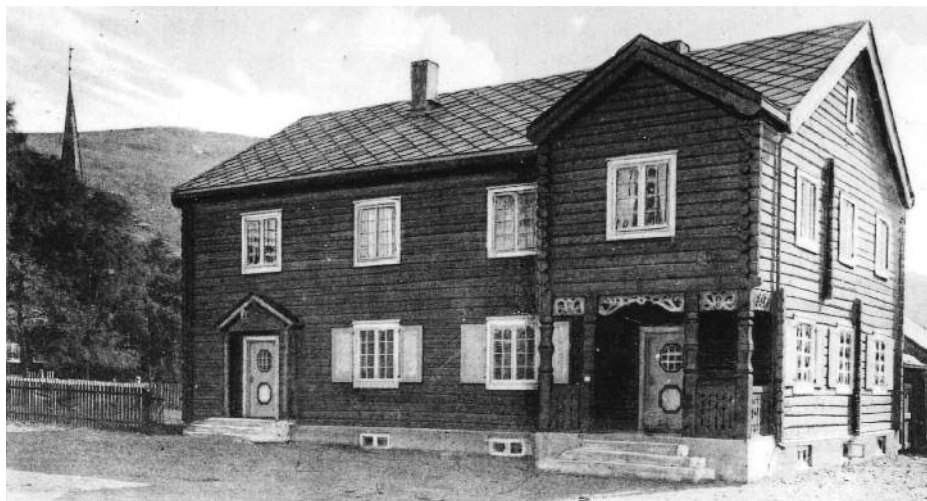
Av Ivar Viste Flatum

Noko om bygget, arkitekten og samtida

Eg hadde nær sagt, på mirakuløst vis overlevd Bokhandelen i Vågåmo vekstpolitikk og planprosessar på 1970-talet. Dette var ei livsfarleg tid for gamle hus i moom. Huset har idag – sjølv etter ombygging og tilpasning, den opphavelige bygningskroppen intakt, og står fram som eit viktig signalbygg for tettstaden. La oss sjå litt på historia til dette huset, den som bygde, og den som teikna.

Stor byggjeaktivitet i moom

Folk født fyrst på 1900-talet, kan fortelja at huset stod ferdig lafta ca. 1920. På denne tida - ja ein kan vel gjerne seia på slutten av 1800-talet og framover på 1900-talet, var det ein hektisk byggjeaktivitet i moom. Tettstaden slik tilårskomne vagverar hugsar den, voks fram i desse åra. To personar var serleg aktive i denne prosessen. Byggmeistrane Johan Øverstedal og Knut Villa, stod bak det aller meste av nybygg og

Bokhandelen i Vågå. Postkort.

restaurering i denne perioda. Båe var romsdøler, og båe kom til bygda frå snekkeroppdrag ved jernbaneutbyggjinga gjennom dalen på slutten av 1890-talet.

Det kan her vera greitt og liste opp dei mest typiske byggjearbeida frå denne tida. Frå synst på Vollom og nordover får vi:

Sørem gardshotel - sveitserhus.

Sve gardshotel - sveitserhus.

Vesle-Sve - sveitserprega tak og altan.

Nedre-Øy - ombygging sveitserpreg.

Knut Villa - bustadhus i sveitserstil, reve ved utviding av hotellet.

Finstad - ombygg – påbygg – dekor Per Haugen.

Johs Rasmussen - butikk – tømmer/ombygt til sveitserstil, reve på 1960-talet ved påbygg samvirkelaget

Finnrud – Torbjørn Bøie - 20-tals klassisisme. Dekor Per Haugen.

Telefonsentral. Reve ca. 2000.

Kirkenær - påbegynt av urmakar Kristian Johansen.

Veistad - butikk i sveitserlaft.

August Lie - kafè – gammalt tømmerhus frå sygard Sandnes.

Formo pensjonat - ombygg/påbygg i sveitserstil, i dag hjå Storlien.

Vågå handelsforening - nybygg 1912 i sveitser-/jugendstil.

Vestfasada på Vågå sparebank sitt sveitserhus.

Ornament over inngangspartiet på Vågå handelsforening teikna og skore av Syver Jotun 1912. Foto: I. Flatum.

Vågå sparebank - sveitserstil, bygd 1896-1900, ombyggt 1957.

Vågåmo skule - nybygg 1916. Reve 1985.

Søre – Bu - sveitserhus.

Frantz Bøe - bustad i sveitserstil. Han var gullsmed.

Gunnestad, hjå Tor Jakobsen, reve.

Losjehuset Ljosheim - tillempa sveitserstil. I dag på Maihaugen.

Kvilheim - sveitserprega stil for Kari Halvorsen. Ved Postmo.

Folkvang - sveitserstil. Brann ned 1995.

Brumoen - modifisert sveitserstil. Johan Øverstedal. Dekor Syver Jotun.

Vang - sveitser/20-talsklassisme.

Iverine Sandnes - modifisert sveitserstil. Vart kjøpt av Sverre Sveen, Gunnar Sveens eigedom i dag. Huset er reve.

Skogforvaltarhuset - jugendinspirert / mansardtak, ved Dompe.

Agnete Skrede - 50 m vest for Kirkenær, mellom Kirkenær og den gamle

OKB-garasja, reve ca. på 1960-talet.

Og så – Bokhandelen då, som vi vidare skal omtala. Dette bygget blir med dette ein tråd i ein vev som dannar tettstaden Vågåmo, eller «moein» som vi innfødte seier til dagleg.

Mange av dei bygga som her er ramsa opp, er ikkje lenger eksisterande. Dei vart offer for utviklinga – nye tider – nye tonar. Men Bokhandelen vart berga frå riving, og står i dag, saman med søre-Bu att som ein kardinal for det gamle Vågåmo. I 95 år har huset vore med oss.

Ein triveleg bokhandel

Eg kan kjenne den enda, bokhandellukta, lukta av bøker, papir og trykksverte. Og – ein svak eim av tobakk. Sigrun Bu, som i alle mine barndomsår styrte med bokhandelen, røykte flittig «Teddy» sigarettar.

For meg vart bokhandelen ein del av barndomens rike. Kvar onsdag kom nye vekeblad, og kvar onsdag kjøpte eg «Arbeidermagasinet» for far. I alle år kjøpte han dette bladet. «Magasinet» som ein til dagleg kalla det, var folkeopplysning på sitt beste. Elles hadde bokhandelen ved sida av bøker og blad - kioskvarer av ymse slag. Eit skilt ved inngangen syntte vareutvalget: Fotoartiklar, tobak, sjokolade, fiskeutstyr, sylv og plettvarer, gåveartiklar og turistvarer.

Bokhandelen hadde eit smakfullt interiør som samsvara godt med huset sin karakter elles. Ein disk på fleire meter gjekk på langs med rommet når du kom inn døra. Disken hadde ramtreverk front med profilerte fyllingar. Desse fyllingane var dekormåla med roser av lesjingen Ragnvald Einbu. Det same var eit skåp innanfor disken. Rommet fekk med dette ein spesiell karakter. Eg reknar med at dette arbeidet vart utført samtidig med Einbu sitt dekorasjonsarbeid på Vågåmo skule. (Dørfyllingane med eventyrmotiv og rosemåling som mange på min alder hugsar godt). Bokhandelen var, både ute og inne prega av ei nybarokk nasjonalromantisk ånd – med dølasjel. Vi har her å gjera med ei arkitektonisk tidsånd.

«Gudbrandsdalens boghandel»

Bokhandelen i Vågå vart bygt av Johan Bertrand Narvesen (1860-1937). Narvesen fekk ord for å vera ein usedvanleg begava forretningsmann. Det vart pengar av alt han hadde ei hand i. Kioskkompagniet, som han starta i 1894, - voks med rekordfart, og han vart snart ein halden mann. Av helsemessige grunnar flytta Narvesen til Ringebu i 1902. Der starta han omgåande bokhandel, den fyrste mellom Lillehammer og Molde. Dette uvikla seg etter kvart til «Gudbrandsdalens boghandel» med filialar oppover dalen – Vinstra, Otta, Vågå og Dombås. Narvesen starta også eige forlag for postkort, noko som skulle vise seg å bli ein lønsam artikkel.

I denne samanhengen vart då det rørslege tømmerhuset sett opp som filial i Vågå, - strategisk plassert i vegaskjelet midt i moom. Når Narvesen bygde, brukte han alltid kjente profilerte arkitektar. Ein av desse teikna bokhandelen i Vågå - **Erik Waldemar Glosimodt**. Dette var ein interessant mann som allereide i ung alder var godt synleg i det arkitektoniske miljøet i Kristiania. Hans samtidige skulle på ulikt vis setja merke etter seg også i nord-dalen. Vi skal difor trekkje nokre trådar frå Glosimodt sitt bokhandelbygg i Vågå og over i denne heilskapen.

Den nasjonale generasjonen

Bokhandelarkitekten Erik Glosimodt høyrer heime i ei rekkje arkitekter som i ettertid har fått karakteristikken «den nasjonale generasjonen». Kven var så dette, og på kva måte har dei prega nærmiljøa i nord-dalen?

Jau – dette var arkitektar født på 1870 – og 1880 talet. Mange av dei markerte seg utover på 1900-talet som dei fremste i landet, og i ei 50-års periode prega dei det norske arkitektoniske landskapet. Bokhandelen blir då på ein måte ein tråd i denne veven. Felles for desse arkitektane – Erik Glosimodt medrekna – er at dei starta utdanninga si under Herman Major Schirmer (1845-1913). Schirmer var i 40 år lærar ved den «Kongelige Tegneskolen» i Kristiania.

All si tid var han oppteken av å få fram ein byggjestil med nasjonal identitet, ein sernorsk stil. Dette nasjonale stilpreget meinte han å finne i nord-Gudbrandsdalen - serleg i Ottadalen. I fleire semester fyrst på 1900-talet, tok han studentane med hit opp på oppmålings / dokumentasjonsarbeid. Her stod den gamle tømmerarkitekturen sentralt, både eksteriør og interiørmessig. Målet var påverknad/inspirasjon mot ein nasjonal arkitektur, eit formspråk med rot i tradisjonar. Denne påverknaden har i ettertid vorte kalla ”den Schirmerske grunnmuren”. Etter kvart fann sjølv sagt den enkelte studenten si eiga «handskrift», men i heile sitt liv som skapande arkitektar, hadde dei denne stilmessige referansen med seg. Vår mann – Erik Glosimodt var då ein av desse. Han var soleis kjent med den lokale arkitekturen då han teikna bohandelen for Narvesen i 1919.

Arkitektur av Schirmers elevar i Nord-dalen

Vår mann **Erik Glosimodt (1881-1921)** står som eksponent for ein kraftfull nasjonal nybarokk. Han vann, ved konkurranse, teikning av desse jernbanestasjonane på Dovrebana: Fokstugu, Vålåsjo, Hjerkin, Kongsvoll, Drivstugu. Hjerkin og Drivstugu vart freda i 1997.

Erik Glosimodt 1881-1921

Arnstein Arneberg (1892-1961) vann i 1912 ved konkurranse, teikning av stasjonar på Dovrebana: Sel, Brennhaug, Dovre og Dombås. Teikna på oppdrag frå Vågå skulestyre utkast til «Vaagaamo skole» i 1912. Teikningane fins, men vart ikkje brukte. (Art. om dette kjem i Årboka for Gudbrandsdalen 2016). 1919 våningshus for Ewald Bosse på Sandbu nigard s. i Vågå. 1917, Dombås hotel. 1918, Breidablikk doktorbustad på Dombås.

Magnus Poulsson (1881-1958). Teikna Dombås kyrkje 1939. Eysteinskyrkja på Hjerkin, oppført 1969. Kvam kyrkje attreist etter krigen (1952). Poulsson var, saman med Arneberg den mest profilerte arkitekten av denne generasjonen. Saman teikna dei Oslo rådhus. Poulsson var einkampnatur med sterke meiningar. Han låg på 1950-talet i skarp diskusjon med riksantikvaren (Hauglid) om nytt tårn på Dovrekyrkja. Poulsson ville ha vekk "det tårnpjusket som den gang blev påsatt den ellers stramme og rørslige kirkekroppen". Dette var i 1840-åra, og "tårnpjusket" var teikna av slottsarkitekt Lindstow. Riksantikvaren vann, og kyrkja fekk aldri att det opphavelige spisstårnet frå 1736. Men - her var Poulsson på sitt beste!

Bredo Henrik Berntsen 1877-1957.

Teikna Heidalskyrkja då ho vart attreist etter brannen i 1933.

Carl Berner (1877-1943). Berner var vel den av Schirmerflokken som var mest knytt til Vågå. Han hadde kontakt med Vågåkulturen på fleire måtar. Berner var god ven med "skogfauten" Simen Wolrath i Vågå. Wolrath hadde god innsikt i og kunnskap om bygdekulturen attgjennom tidene. Han var også aktiv då Vågå historielag vart stifta i 1929 - og han samla folkekunst. Berner dreiv oppmåling/registrering av gamle sæteranlegg i begeistring over stor harmoni og vakre strukturar. Han registrerte med skepsis ein tendens til stilmessig utgliding i tida. Bindingsverkhuset var på tur inn i sætermiljøet oftast i disharmoni med gammalt tømmer, og - så var det bøljeblekktaka då -. For å gjera sitt her, la Berner att ein stabel med signerte hytte/ sæterteikningar på kontoret til Wolrath. Desse kunne han dele ut gratis til den som søkte hyttefeste i allmenninga. Far var av dei som tok med seg ei av desse teikningane, og hytta vart bygt etter den. Berner var også ein dyktig skribent, og var i fleire år redaktør for tidsskriftet Arkitektur og design. Som vågåpatriot, bygde han opp eit hytte/sæteranlegg kalla Gamle-sætra i Sjudalen. Der var i si tid tømra dass, noko bygefolk tykte tok overhånd.

Ornamentet over inngangspartiet. Mest truleg teikna av arkitekten. Per Haugen utførte arbeidet. Foto: I. Flatum.

Kven var byggmeister?

Det fins ikkje skriftleg materiale som fortel oss kven som bygde bokhandelen. Men - treskjeraren Per Haugen frå oppi Skogbygden fortalde meg ein gong på 1950-talet at han fekk oppdraget med å skjera skjegget over inngangspartiet av Knut Villa. Dette var på 1920-talet, etter at Per var attkome etter eit fleirårig opphald i Oslo. Ut ifrå dette er det sannsynleg at Knut Villa var byggmeisteren. Per kommenterte elles dette slik den gongen: "Det var eit ornament eg slettest ikkje var hoga til å skjera. Eg likte det ikkje, men slikt skulle det vera." Ein ser klårt at ornamentet ikkje er teikna av Per. Ornamentet er langt utanfor hans kvalitetar. Ja, dette heng no der den dag i dag som eit visittkort både over arkitekt og treskjerar. I så måte har det vel med åra fått ein viss affeksjonsverdi.

Før vi no set sluttstrek, vil eg ta med siste linene i ei biografisk omtale av Erik Glosimodt. Der står: "Alle arbeida hans er prega av kraftig nasjonal nybarokk. Han opprette testamentorisk Erik Glosimodts legat for norske arkitektur. Sjølv omkom han i togulykka ved Ilevollen i Trondheim 18. september 1921, då nordgåande og eit sørgåande tog kolliderte dagen etter opninga av Dovrebana." Eit stort talent gjekk alt for tidleg bort.

Kjelder:

- Norsk kunstnerleksikon, Universitetsforlaget 1982-86
- Wikipedia - portal arkitektur
- Store norske leksikon - arkitektur
- Norsk biografisk leksikon, Biografi av C. Berner i NBL bd. 4 1929
- Schirmers elever i Gudbrandsdalen, Lillehammer kunstmuseum
Redaksjon Cecilie Skeide, Kjell Marius Mathisen ofl.

Jernbaneplanar i nær fortid

Av Ove Turtum

Da jernbana kom til landet, opna dette for ei ny tid innan samferdsel. Det vart vedteke å opprette ein jernbanekommisjon som skulle sjå på korleis jernbaneskinnene skulle binde Norge saman. I 1949 fekk vi nye planer frå jernbanekommisjonen, der drøftinga av ein aust/vest forbindelse var sentral. Desse planane vart drøfta så tidleg som i 1908 og i 1923, i Stortingsmelding nr. 37. Dette er spanande tankar sjølv i dag. Stortinget handsama landsomfattande planar i etterkrigstida sitt sterke ønskje om ein nasjon i ombygging og utvikling.

Alternativ A1, Austlandsalternativet – Frå Torpo på Bergensbanen over fjellet til Valdres og Leira, vidare til Fagernes. Bana stig så opp på sitt høgste punkt 1127 m.o.h. på Valdresflya, for så å sleppe seg ned gjennom Murudalen, vidare i tunell frå Heidal til Lalm der ein kryssar Ottadalen, for deretter gå i tunell til Sel stasjon. Dette alternativet var særst viktig for å gje betre forbindelse mellom Bergen og Trondheim og Nord-Norge. Linje-lengda mellom Bergen og Trondheim ville bli 718 km, med ei investering i ny bane på 193 km kostnadsrekna til 201 mill. kr (1947). Samla optrekk frå Voss til Sel ville verta 2638 høgdemeter.

Alternativ B, Vestlandsalternativet med tre underalternativ:

1. Frå Voss over Vik i Sogn, opp Jostedalen og over Sota til Nordberg og Otta.
2. Frå Voss over Vik i Sogn til Stryn og vidare til Otta.
3. Frå Dale over Vadheim til Stryn og vidare til Otta. Spenstige forslag som ville opne for sikrare ferdselsårer mellom vestlandet og austlandet. Bergen bystyre gjekk 29. juni 1951 inn for tverrbaneforbindelsen Voss-Vik-Otta, som gjev den stuttaste forbindelse mellom Bergen og Trøndelag og set vestlandsfylkene i direkte jernbaneforbindelse med Bergen. Men både alternativ A og B vart funne ulønsame, og vart skrinlagde.

Trond Eklestuen

Det er i år 100 år sidan Trond Eklestuen (1837-1916) gjekk bort. Signaturen J. B. B. har i «Norsk folkekultur, folkeminne-tidsskrift», hefte 4 i 1916 dette minneordet:

Nu er han død gamle Trond Eklestuen! Hvor jeg husker ham godt fra hans hjem paa Ursanden i Vaage! Han var granne til jutulen i Prestberget, og selv var Trond av jutulæt. Var ikke han av berget kommen saa var ingen, sa jeg til mig selv da jeg første gang saa ham. Haar og skjæg vokset vildt; skjægget som lavet paa en jutulgran hadde aldrig kjendt saks eller kam, slik saa det ut. Og de hvasse øine under de buskete bryn, de grønfalmete klær med sølvknappene, det var just saadan jeg hadde tænkt mig jutulen ogsaa. Og saa het han Trond, som jutulen, og som jutulen hadde han rike skatter gjemt. Han spurgte os om vi vilde komme og se dem. Paa Vaagemo stod hans slot, et loft fuldt av gammelt skrammel, sa folk. Jo, vi fulgte, og det var al bergets herlighet vi fik se. Rundt alle vægger var klædt med tæpper og putetræk i snesevis, billedvæv, flensvævnad, aaklædvæv. Sølv og messing og jern blinket i hver krok; utskaarne skap og stoler og ferdaskrin malt i friske farver lyste op i det dunkle rum. Her kunde du kjøpe for 10-20 kroner hvad vi nu maa betale 1000 kroner for. Og Trond er rundhaandet. Han fylder næven sin av en kasse og gir os den fuld av gamle skospænder og foldeknive med morsomt støpte messingskafter. Og engang solgte han 5 billedtæpper, fortalte han, til en englænder for 128 kroner. Vi hadde kanskje nu betalt dem med 5000.

Det er vist ikke for meget at si at Trond Eklestuen var en av landets største antikvitetshandlere. Han samlet jo i den gode tid, og han hadde et av landets rikeste samlerefelder. Han handlet med konger, museumsfolk og private, med englændere og nordmænd. Han syndet jo ved at sælge saa meget til utlændinger. Men han gjorde bot ved at skaffe vore store museer saa meget gjævt. Over 100 billedtæpper har han havt i haand, og æren for at ha reddet den største samling av norske billedtæpper maa ubetinget tilskrives han.

Trond Eklestuen på Klones. Utlån: Grete Steigen.

*Trond Eklestuen sammen med fru Sclater og Francis Sclater.
Utlån: Grete Steigen.*

«Skrap-Trond» som folk kaldte ham, begyndte at handle med gammelt allerede i 1860-aarene. Paa Fougstad i Hedalen kjøpte han sit første billedtæppe. Paa Bøie i Sjaak kjøpte han sit billigste, for bare 8 kroner, og han solgte en hel del igjen for 30-40 kroner. Det ældste tæppe han husket at ha havt var fra 1613, det yngste fra 1761. Han hadde gammelt skrap liggende ut gjennom hele dalen, sa folk. Han var en rimelig handelskar og solgte oftest billig. Derfor blev han heller ikke rik paa sin handel.

Han var snild og god av natur, idealistisk i sin samlerlyst, og eiet et dybt religiøst gemyt; han levet og døde i sin barnetro. Paa dødsleiet bad han om at faa høre sin yndlingssalme: «Der mange skal komme fra øst og fra vest og sidde til bords i Guds rige». Han døde hjemme paa Ursanden nu i høst (30/9) paa lag 80 aar gammel. Med ham er en ægte gammelnorsk bondetype gaat bort, av disse skikkelser vi møter sjeldnere og sjeldnere. Han vil staa i mindet mit som jutulen mellem sine skatter i det dunkle loft; som den fattige, stolte fjeldbonden som bød os gjestfrit hjem, hvor hans vakre datter Mari skjænket os skummende øl av gamle kander. Saadan tænker jeg ogsaa manges museumsmand husker ham og sender ham en taknemlig tanke der han hviler i sin grav.

Vil Du Lø Me faa paa
 Reining 2 Krono 40 øyro
 i Kræmarvaro Som E eig
 Skuldlog tam Lars Olason
 Øygal Ulsande for Vaar
 Vaararbeid test & treffer
 Gaataarm O Sambu
 Trond Eiriksaan Eklestugun
 paa Ulsande
 din 3 Juni 1915

Beskjed til kjøp-
 mann Rasmussen:
 «Vil Du Lø Me
 faa paa Reining
 2 Krono 40 øyro i
 Kræmarvaro Som
 E eig Skuldom tom
 Lars Olason Øygal
 Ulsande for Vaa-
 ronnarbeid test
 E treffen Gaataarm
 O Sambu Trond
 Eiriksaan Ekle-
 stugun paa Ulsande
 din 3 Juni 1915».

Christian Feyer og Tronhusfolket

Av Knut Raastad

Stortingsmann Christian Feyer er ikkje noko kjend namn i Vågå. Betre kjend er han i Egersund og Jæren som aktiv sorenskrivar midt på 1800-talet. Men han kom frå Vågå der han vart fødd i 1792, og heile oppveksten var her i bygd. Historia om Christian Feyer er også nær knytt til historia om Egersund Fayancefabrikk som Tønnes H. Gundersen har skrivi bok om i 2011.

Bestefaren var kaptein Jens Tronhus på Sørem. Fleire har skrivi om Tronhusfolket, bl.a. skreiv M. Høgåsen om slekta i Årbok for Gudbrandsdalen 1958. Sørem var krongods og dermed leiglendingsbruk, men vart kjøpt i 1734 av dovrelensmann Ola Tallerås medan sønnene Per og Torstein overtok i 1741. Torstein er den kjende rik-Skjellin og han pantsette alt til spekulantane Iver Eliesen og Claus Bendicke. Desse selde Sørem i 1746 til kapteinen som budde på nordgard Sandbu Knut Rudolf Kaas og kaptein Jens Tronhus, seinare vart Tronhus eineieigar (Ivar Kleiven skriv om ljugar-Kaas'n i «I gamle Daagaa»).

Brørne Lars Larson Tronhus (1718-1798) og Jens Larsson Tronhus (1719-1807) kom baa til Vågå, dei hadde også ein bror som heitte Christian f. 1709. Høgåsen nemner i Årbok 1958 at dei kom frå Hedmark og nemner ein gard i Vang ved Hamar som i dag heiter Trønnes. Men i Årbok 1960 skriv Høgåsen med kjelde «Militærbiografier» av Ovenstad at Jens Tronhus var fødd på Toten. Han var korporal, sersjant og fenrik i Opplandske inf. regiment, fenrik i Sør-Fronske kompani 1760. Tronhus var med til Holstein. I 1762 var han pr.løitnant og vart dimmitert med pensjon i 1765. Men han kom i teneste att med hærordninga i 1769, da som pr.løitnant ved 1. Opplandske nasjonale infanteri regiments Vaageske kompani og var kaptein i 1786. I 1788 fekk han avskjed med 100 rd. i årleg pensjon.

Jens Tronhus vart i 1745 gift med Karen Johansdotter von Aphelen d. 1754 truleg frå Trøndelag. Familien hennar var av tysk adeleg avstamning. Von Aphelen-slekta finn vi i Trøndelag, den fyrste var rådmann i Trondheim Hans von Aphelen sist på 1500-talet, og etter han sonen

Christopher (1583-1646) som var prest i Overhalla og Fosnes i Namdalen. Sonen hans Hans f. 1643 var klokkar i Nærøy og gardbrukar på Lundring, son hans att Johan f.1684 var også klokkar og gardbrukar på same staden. Kanskje var Karen dotter til denne Johan.

Barna til Karen og Jens Tronhus var:

- Karen Margrete (1745-) gift med lensmann Lars Jarmann, dei overtok Uleberg i 1776
- Kjerstina (1746-) gift med Ola Hansson Sandbu, historia deira og det dramatiske bruderovet og utflytjinga til Soknedalen er omtala i Årbok for Gudbrandsdalen 2006.
- Maren Sophie (1749-1792), mor til Christian Feyer

Jens Tronhus vart gift andre gongen i 1762 med Ingeborg Kristine Tax (1743-1819) frå Røros, sonedotter til Brostrup Tax som var direktør på Kvikne kobberverk. Bergmannsslekta Tax stammar frå faren til Brostrup Tax og dei to brørne hans som kom til Norge frå Sachsen i Tyskland i 1652. Barna til Jens og Ingeborg Kristine var:

- Johan Frederik Tronhus (1765-1788), u.off. ved 1. Opplandske nasj. inf.reg, fenrik i 1787. Vart sjuk under felttoget mot Sverige i 1788 og døydd ved Svinesund.
- Jacob Schmidt Cappelen Tronhus (1771-1850). Aftensangsprest og rektor på latinskulen i Drammen frå 1802, kapellan i Drammen frå 1814, sokneprest i Hole frå 1820 og i Fron frå 1830. Historia om frimuraren som folk trudde hadde svartboka er omtala i Årbok for Gudbrandsdalen 1997.
- Marie Hedvig (1774-1837)
- Jens (1778-1845), neste eigar på Sørem.
- Gisken Elisabeth (1785-1841) gift med Einar Smedsmo, dotter Karen g.m. Hans Bersveinstugun
- Karen Kristine f.1790 g.m. gullsmed Johan Trosdal f.1796

Sonen proprietær Jens Jensen Tronhus f. 1778 var gift tre gonger, fyrst med Ingeleiv Andvord (1792-1814), barna var:

- Jens f.1806, ugift, han overtok Sørem i 1832, selde garden til lensmann Valle i 1848 og flytte til Sve. Dotter til lensmannen, Beatha Valle (1837-1897) og mannen Ole Lunde (1834-1812) overtok Sørem og det er etterkomarane deira som seinare har vore på Sørem.
- Anne f. 1808

- Karen Schjeldrup 1810-1846 g.m. Amund Lyngved.
- Jens f. 1778 vart gift andre gongen med prestedottera Magdalene Petersdotter Munch 1777-1829, barna var:
 - Peter Munch Tronhus (1816-1900) (kjend fjellfører) g.m. Kari Bersveinsstugun (1818-1898), dei hadde 9 barn, bl.a. Jens f. 1846, også kjend fjellfører, frå 1881 på Omundsetra/Tronhus i Randsverk.
- Johan Fredrik f. 1817
- Marcus Fredrik Bang-Wang Tronhus 1818-1892 (budde på Sve).
- Jens f. 1778 vart gift tredje gongen med Marit Ivarsdotter Blessom f. 1802, dei hadde dottera
- Barbro f. 1831 g.m. Pål Sve 1823-1885.

Som nemnd var Maren Sophie Tronhus mor til Christian Feyer. Enkelte nyare kjelder brukar namnet Karen Sophie, men kyrkjebøkene viser at Maren Sophie er rett. Ho døydde da sonen vart fødd i 1792. Ein versjon er at ein morgon da familien på Sørem var samla til frokost kom ikkje Maren Sophie, og da ein av brørne gjekk opp for å sjå låg jenta død og ved sida av henne låg den nyfødde guten. Kven faren var er ukjend, men i kyrkjeboka er innskripi Peder Hansen. Ein annan versjon er at fødselen skjedde på bruket Haugen under Sørem der Maren Sophie budde hjå onkelen Lars Larsen Tronhus. Om dette er Søremshaugen eller Haugen i Holongsøyom er uklart. Det er ukjend kor namnet Feyer kjem frå, i starten vart det skrivi Feier. Christian voks kanskje opp hjå gammel-onkelen og kona hans på Haugen, men Lars døydde i 1798 og da kom Christian til bestefaren Jens på Sørem. Etter at bestefaren døydde i 1807 flytte Christian Feyer til Drammen der han vart konfirmert av onkelen residerande kapellan Jacob Schmidt Tronhus. Onkelen var også rektor på latinskulen/borgarskulen så Christian fekk skulegang.

I 1809 vart Feyer tilsett som kopist i Kommissariatskommisjonen som var oppnemnd for å leie det militære forsyningsarbeidet under krigen. I 1813 vart han fullmektig i armedepartementet. Feyer las jus og i 1818 avla han juridisk embetseksamen. Christian Feyer vart i 1819 gift med Helene Othilie Falck (1792-1865). Dei fekk fem barn:

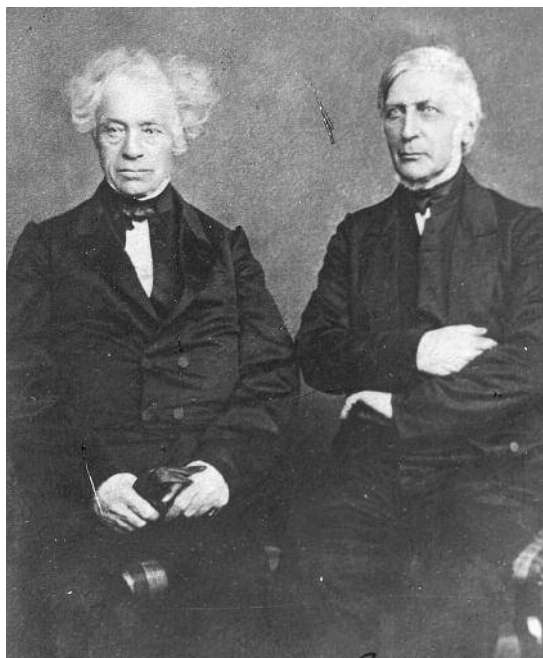
- Johan Fredrik Feyer (1821-1880)
- Ragnhild Jacobine Hermana Feyer gift Thorsen (1822-1873)
- Sophie Barbara Margrethe Feyer gift Andvord (1824-1869)
- Jens Otto Feyer (1826-1874)
- Christen Malling Feyer (1828-1906)

Christian Feyer. Maleri frå 1834. Utlån Dalane Folkemuseum.

Christian Feyer vart i 1825 utnemnd til fut i Larvik og busette seg i Hedrum. Feyers gate i Larvik vart seinare oppkalla etter han. I 1829 vart Feyer for perioda 1830-1832 vald til Stortinget for Jarlsberg og Larvik amt saman med Herman Wedel Jarlsberg. Feyer var visesekretær i Stortinget og ein månad sekretær i Odelstinget. Elles var han sekretær i komiteen for gasjer, pensjonar, budsjett- og skattevesen.

Christian Feyer vart i 1834 utnemnd til sorenskrivar for Jæren og Dalane og flytta da til Egersund. Heile 33 år fram til 1867 var han sorenskrivar. Embetsdistriktet var eit stort område frå Åna Sira i sør til Boknafjorden i nord og gjekk langt inn på nåverande byområde for Stavanger. Feyer engasjerte seg for utvikling av næringslivet, han ivra for jernbaneutbygging og var med og starta sparebank. På fiskebankane var det lovløyse i det store sildefisket, og Feyer samla derfor fiskarane og fekk dei sjøve til å bli samde om korleis fisket skulle regulera. Dette skjedde tolv år før Stortinget lovregulerte vårsildfisket.

Sorenskrivar Christian Feyer og hans etterfølgjar sorenskrivar Hammer i 1860-70.åra. Fotoutlån: Dalane Folkemuseum.

Feyer tok initiativ til å ta i bruk nye driftsmetoder i jordbruket. Han voks opp på gard i Gudbrandsdalen, og besøk på godset til grev Wedel Jarlsberg hadde gjeve ny interesse for landbruket og innsikt i kva ein kunne oppnå med betre dyrkingsmåtar. Føregangsmannen Jacob Sverdrup hadde som forvaltar av Jarlsberg frå 1812 til 1825 teke i bruk nye metoder i jordbruket med vekselbruk etter engelsk mønster, og i 1825 oppretta han landets fyrste jordbrukskule på Nedre Semb i Borre. Alt i 1838 arbeidde Christian Feyer for å få oppretta jordbrukskule i Rogaland. I 1846 kom denne

i gang da det vart oppretta landbruksskule på Austrått ved Sandnes, den andre landbruksskulen i landet. I dag veit vi kor aktive Jærbøndene er.

I 1844 kjøpte Feyer ein part av garden Slettebø utanfor Egersund og bygde opp eit mønsterbruk, bygningane han fekk opp der er i dag Dalane folkemuseum.

Egersund Fayancefabrikk vart grunnlagt av sonen Johan Feyer (1821-1880) i 1847 med namnet Egersunds Potteri og var fyrste industribedrifta i Egersund. Faren Christian Feyer var også sterkt involvert i etableringa. Frå 1863 gjekk pottemakeriet over til å produsere fajanse. I 1876 gjekk Egersunds Fayancefabrik konkurs og garden Slettebø vart seld på auksjon. Christian Feyer fekk likevel bu på Slettebø og døydde der 26. september 1879. Nye eigarar av fajansefabrikken oppretta eit nytt selskap og der vart Christen M. Feyer disponent, også han var son til Christian Feyer. Fabrikkene var hjørnesteinsbedrift i kommunen til den vart nedlagt i 1979. Fajansen frå Egersund er i dag samleobjekt som kan vera verd mange tusen kroner.

Kjelder:

- Tønnes H Gundersen, 2011: Egersund Fayancefabrik
- Martinus Høgåsen: Litt om Sørum og Tronhus-ætta, Årbok for G. 1958
- Martinus Høgåsen: Tronhus-ætta, Årbok for Gudbrandsdalen 1960
- Eli Johanne Ellingsve: En brudeferd fra Vågå til Soknedalen på 1700-tallet, Årbok for Gudbrandsdalen 2006
- Arne Kjørstad: Ingen røyk utan eld, Årbok for Gudbrandsdalen 1997
- Ivar Kleiven, 1907: I gamle Daagaa
- Egersund byhistoriske leksikon / Dalane folkemuseum
- Wikipedia: Christian Feyer, Tax, von Aphelen
- Disnorge.no/slektsforum

Sørem Skydsstation, Vaage

Av Arve Danielsen

På Sørem var det skysstasjon frå 1874 til 1915. I mange år var «kråkeslottet» eit fasjonabelt pensjonat. For dei som i dag susar forbi Sørem med bil i 80 kilometer i timen er det vanskeleg å tenkje seg at transporten for hundre år sidan gjekk føre seg med hest og kjerre. Med veksten av turisme på 1800-talet, vart transporten viktig. Med oppretting av skysstasjonar vart transport og skyss ei kjelde til inntekt for mange. På skysstasjonane vart det bygd store hus som seinare vart opphavet til hotell og reiselivsverksemdar.

Sørem. Postkort ca 1915. Utlån: Ivar Flatum.

Rundt midten av 1800-talet var det skysstasjon på Kræmar-Sandbu. I 1865 vart det oppretta fast skysstasjon på Svee. I 1874 vart kontrakten sagt opp, og skysstasjonen vart da flytta til Sørem, med Ole O. Lunde som stasjonshaldar. Frå ei kontrakt «angaande Stationsholdet paa den faste Skydsstation Sørums i Vaage Herred» kan ein lese følgjande: «Underskrevne Ole O. Lunde paatager mig frå 1. januar 1887 paa Gaarden Sørums at holde Gjæstgiveri og fast Skydsstation paa følgende Vilkaar: Som Gjæstgiver pligter jeg mod rimelig eller ved Taxt bestemt Betaling at yde de Reisende godt og forsvarligt Logis, god Underholdning og fornøden Opvartning samt paase, at de alltid modtages og behandles med Venlighed og Ufortrødenhed».

Hest og karjol

I kontrakten kan ein lese at Lunde i månadene juli og august skulle halde tre faste hestar og ein hest i reserve. Resten av året skulle det vere to faste hestar og ein reserve. Frå «Dagbog» 1886 kan ein lese at det vart skyssa til Laurgård i Sel (21 kilimeter), Bruvik eller Lalm (12 kilometer), og Fritsvold i Garmo (21 kilometer). Til Laurgård var det halv times pause på Rusten, og til Garmo ein halv times pause på Tessanden. For hest med karjol eller reisekjerre kosta det 5 kroner og 36 øre for to personar å bli skyssa til Laurgård eller Garmo. Til Lalm var prisen 3 kroner og 6 øre.

Spisesalen på Sørums ca. 1900. Postkort utlånt av Ivar Flatum.

Skysstasjonen var truleg på Sørem fram til 1915 da den vart flytta attende til Svee. Her var skysstasjonen i fire år til 1919. Da vart den flytta attende til Kræmar-Sandbu eitt år, før den vart flytta til ein stad i Vågåmo. Dei to siste åra var skysstasjonen i Brustugu (i dag krysset Vågåvegen og nedre Nordheradsveg), fram til den vart nedlagt i 1925.

Fasjonabelt

Skyss-stugu på Sørem er frå 1860. På tunet står «Kråkeslottet», sett opp fyrst på 1900-talet. Det er lafta og i sveitserstil. Det fortel Torbjørg Højjord. Ho arva Sørem etter onkelen Olav Lunde, meir kjent som «Søremen».

Ho fortel at det var oldefaren Ole O. Lunde og bestefaren Iver Lunde som bygde pensjonatet. Huset var eit fasjonabelt pensjonat medan det var nytt. Her var stort kjøken, spisesalong og røykeværelse. I andre og tredje etasje var det rom for overnatting. Rom nummer to i andre etasje har ei spesiell historie. Torbjørg fortel at her låg prinsen av Sverige, seinare kong Gustav Adolf, medan han var på besøk. Han overnatta på Sørem i samband med at han var på reinsjakt i Jotunheimen.

Besteforeldra til Torbjørg dreiv Sørem i mange år. Her var reisande innom og drakk kaffe. Her låg kunstnarar i fleire veker om sommaren for å måle. Og fattige kunstnarar hadde ikkje støtt pengar til å betale for kost og losji. Betalinga vart då gjerne eit måleri eller to. – Det var ikkje støtt bestemor Marie var like glad for dette, seier Torbjørg.

Snikkarskule

Utbrotet av andre verdskrig betydde slutten for pensjonatet. Tyskarane invaderte Sørem. Om vinteren når tyskarane var borte, brukte nordmennene huset som kornlager. Siste krigsvinteren hadde heimefronten møter på rom nummer fem. Etter frigjeringa sat norske nazistar i fangenskap på Sørem ein månad. Seinare heldt ein snikkarskule hus i «kråkeslottet». Under den skiftande bruken forfell huset. Oppgåva med å restaurere huset er i dag for stor.

Kjelder:

- Arnfinn Engen: Skysstasjoner i Gudbrandsdalen
- Torbjørg Højjord: utlån av materiell

Vågå prestegjeld revolusjoneres

Av Tone Wisting

Presten Hans Peter Schnitler Krag kom til Vågå prestegjeld i 1830. Sel og Heidal var såkalte anneks under Vågå prestegjeld helt til 1907. Da ble Vågå delt i tre. Sel, Heidal og Vågå ble selvstendige kommuner. Krag er ofte nevnt i positive ordelag i litteratur fra Nord-Gudbrandsdalen i første halvdel av 1800-tallet. Prestekallet hadde han i 12 år. Da forlot han Gudbrandsdalen i protest etter å ha kommet på kanten med lokalpolitikerne. Han var lidenskapelig opptatt av skole og opplysning, og lot seg sjelden stoppe dersom han hadde fått en ide, og det fikk han hele tiden. Krag var på mange måter kontroversiell, men allikevel elsket av et stort flertall av befolkningen.

Før han kom til Vågå hadde han vært prest i Grong i Nord-Trøndelag. Oppe i fjellene der befant seg ikke så rent få samer som var analfabeter og skeptiske til kirken. Dette ønsket han å gjøre noe med. Han reiste derfor ti mil frem og tilbake hver uke for å vinne deres tillit. Det var et originalt og mangfoldig presteliv han førte der oppe i dalen. På sommers-tid overnattet han ofte sammen med samene. Han holdt omgangsskole i gammene, og ute i friluft når været tillot det. I opplysningens tjeneste lot han ikke noe være uprøvd. Over alt hvor han ferdedes lette han alltid etter talenter og begavelser uavhengig av byrd og økonomi i håp om å kunne føre dem frem til nyttige menn og kvinner i samfunnet.

Krags slagord var; mer menneskelig opplysning! Uten den var forkynnelse uten verdi. Intet gror på dårlig mark. I så fall bare ugress og ikke grøde, hevdet han. Den oppvoksende slekt skulle ikke bare lære lesing, skrivning og regning. De skulle også få vite noe om verden. Denne ideologoen førte et utrettelig arbeid for å få innført fag som geografi, naturfag, fysikk og astronomi. Fagene var fullstendig ukjente i skolen. Lærerne hadde heller ikkje kompetanse til å undervise i dem, og nektet å tilegne seg kunnskapen. Man hadde da klart seg godt uten, var omkvedet, ifølge Krag.

Til Vågå prestegjeld

Året etter at Krag kom til Vågå, besøkte han Sel for å orientere seg om skolesituasjonen. Han oppdaget to ting; det ene var et skrøpelig skolesystem og det andre var et inntrykk av at det fantes begavede ungdommer i bygda.

Her møtte han for første gang omgangsskolelærer Hans Hansen Pillarviken, som hadde spasert opp til skyss-stasjonen i Sel i håp om å få hilse på den nye sognepresten. Det fikk han, og presten spurte om han kunne få komme en tur å høre på undervisningen samme dag. Pillarviken hadde den dagen omgangsskole på gården Rommundgaard i Sel, og eneste elev var Per Rommundgard. Krag ble imponert over Pers kunnskaper, og spurte Pillarviken om de fleste elevene hans var like flinke. Svaret var negativt. Pillarviken sa at når barna ikke møtte til undervisning, kunne de umulig bli flinke. Noen få unntak fantes det, og det var barna på Førmø, Hougen og Rommundgaard.

Krags ide

Krag forsto raskt at Pillarviken var en dugelig lærer, men at lite lå til rette for en positiv skoleutvikling. Dårlig økonomi i bygda etter uår og oversvømmelser gjorde ikke saken noe bedre. Skoledriften var avhengig av bidrag fra bøndene, men da disse uteble, stagnerte skolestellet. Heller ikke myndighetene var særlig villige til å bidra økonomisk.

Men presten visste råd! For egen regning dekket han utgifter både til ny skolebygning i Vågå, og til å ansette de lærerne han trengte i tillegg til seg selv. Han spanderte også både globus, orgel, bilder fra verdenshistorien og ellers annet nyttig skolemateriell som lærerne trengte til undervisningen. Gymnastikk var et forholdsvis ukjent fag på 1830-tallet, men Krag hadde sørget for å få flere apparater til dette faget. De var rigget opp på utsiden av skolestua.

Han kunne nå planlegge skolen helt etter eget hode. I motsetning til omgangsskolene var dette en fastskole med undervisning hele uken. Det i seg selv var en voldsom forbedring av undervisningen. Skolen ble delt i to: Den øverste avdelingen kalte Krag storskolen, og var reservert for lærere og voksne som ønsket mer kunnskap fordi de tenkte å bli lærere. Men hvem som helst av voksne og unge som ønsket å lære noe mer kunne søke seg til skolen. De som hadde råd, måtte selv betale for

kost og losji, de andre fikk økonomisk hjelp av Krag. Mer enn én gang gikk han rundt om i bygda og leide husrom til de fattigste.

Krags ide var at elevene i storskolen skulle undervise de yngre ved fastskolen som alle var svært motiverte elever. Bare de flinkeste søkte seg til «fastskulen aat Krag». Kom det gjester langveisfra som Krag mente hadde noe nytt å bidra med, sendte han dem ned til skolen for å undervise. Selv sparte han seg aldri. Skolen var åpen hver dag hele året. Var han syk, underviste han fra sengen.

Grenser

Jevnlig arrangerte Krag musikkmøter hvor alle hadde adgang. Han hadde startet et lite sangkor som sammen med Gudbrandsdalens sprekeste spillemenn sørget for de musikalske innslagene på møtene. Enkelte mente dette ikke passet seg for en prest, men Krag forsvarte opplegget. Han hevdet at musikk virket både foredlende og dannende for sjelen. Så musikkraftene fortsatte som før. Men da omgangsskolelærer og fritenker Sjessvold laget en etter tiden meget vågal sang om den religiøse dobbeltmoralen i bygda, og som i lang tid ble både deklamert og sunget, måtte selv den liberale Krag ta affære. Sangen lød:

*At se de lærde på lastens sti
og menighetenes engle lunkne,
At de beherskes av onani,
og se prelater til fe nedsjunkne,
det er et omen hvorfor man gruer,
men akk dessverre så ofte skuer
på denne jord.*

*Når hyrder sådanne veie gå
som får må skamme seg at betrede,
når kirkens støtter ei selv kan stå,
hvo vil da henne fra fallet redde?
Og det dessverre eksempel bære
man ei skal skjøtte om hva de lære
til salighet.*

*Men går en lærer ad dydens fjed,
da vil jeg aldri imot ham skråle;
hans minne vare i evighet,
og heders glorie hans navn omstråle,
og vandrer heden Guds kirkes vektor
hans støv av dannede efterslekter
velsignes skal!*

Oppslag ved minnesteinen på Rusten.

Gammelskulen i Vågåmo. Foto frå Gunnar Sandbo.

Krag kontaktet Sjessvold for en alvorlig prat. Sjessvold svarte med å lese siste verset, tok farvel, og sluttet som omgangsskolelærer! Utfordringene må ha vært mange for både prest og lærer i denne brytningstiden for ny og gammel tro.

Krag gir opp Vågå

Etter 12 år i Vågå orket ikke Krag å kjempe mer. Han hadde brukt opp alt han hadde av midler pluss litt til på skolegjærningen. Selv midler han etter loven hadde krav på fra det offentlige uteble. For sent bestemte skoleutvalget i kommunestyret at det var på tide å lønne denne ressursen av en prest mer anstendig. Men Krag hadde søkt og fått nytt embete i Fredrikshald (Halden), og sto fast på sin beslutning om å flytte.

Imidlertid fikk han en verdig avreise fra Vågå. Det meste av lokalbefolkningen hadde møtt opp. 140 mann og 49 hester fulgte med hele veien over Vågårusten. Selv kommunestyret fulgte med til Laurgård i Sel, og ordføreren, den gamle krigsråd Lundh, holdt en gripende tale. Krag svarte da med å si at dersom han hadde visst at han var så avholdt tross alt, hadde han aldri reist derfra.

Kvie i Valdres

Historia om Kvieriddaren og Skårvangssola er godt kjend i Vågå. Grannekommunen Vang i Valdres har 1000-årsstaden sin på Kvie ved Høre stavkyrkje. Der er det bl.a. relieff av Riddarspranget. Her er teksta:

Gyda frå Kvien

Snorre Sturlason fortel i Harald Hårfagres saga at Harald fekk tanken om å samle Noreg til eitt rike av Gyda, dotter til kong Eirik av Hordaland. Ho var til oppfostring på Kvie. Harald ynskte å ta Gyda til frille, men ho ville ikkje kaste bort møydommen sin på ein mann som ikkje hadde større rike å styre enn nokre få fylke, sa ho. Harald vart ikkje fornærma, men syntest det var underleg at han ikkje hadde tenkt på det sjølv, sa han. Dermed lova han at han ikkje skulle skjere eller kjemme håret før dette var fullført. Etter slaget ved Hafrsfjord omkring 880 hadde han nedkjempa alle motstandarar og vart einekonge over heile Noreg. Då gifta han seg med Gyda, og Snorre fortel at dei fekk fem søner.

Sigvat av Leirholar

Riddar Sigvat av Leirholar (1270-1340) var riksråd under kong Håkon V Magnusson (1299-1319). Han vart også kalla Sigvat av Kvie, ettersom han hadde tilhald både på Leirhol og Kvie. Han var mellom anna med kongen til København i 1309 for å skrive under fredspakta med danskekongen. Han var sysselmann under kongen for Valdres og Hallingdal og difor ein mektig mann. Soga fortel at han røva ei vakker jente «Skårvangssola», frå riddaren på Sandbu i Vågå som ho var trulova med.

Ved elva Sjoa hadde Sandbu-riddaren nesten teke dei att, og Sigvat tok då jenta i armane og hoppa over elva. Juvet har her fått namnet Riddarspranget etter denne bragda. Til straff måtte han avstå Heimdalen og det fiskerike Heimdalsvatnet. Han var neppe så høg verdsett i nærområdet heller, for soga seier at han vart myrda. Han vart gravlagd under golvet i Vang stavkyrkje og låg truleg der til 1841 då denne kyrkja vart riven. Det blå våpenskjoldet hans hang over gravstaden hans i mange hundre år, og i 1987 tok Vang kommune Sigvat sitt våpenskjold som kommunevåpen.

Distriktsleger i Vågå

Av Gunnar Ottosen

I et sirkulære i desember 1803 fra kanselliet i København, ble amtmennene i Norge instruert om «at landets leger årlig skulle avgi en «Medicinalindberetning». Dette for å få informasjon om helsetilstanden i Norge fra distriktslegene. Det var første gang overordnet myndighet viste aktiv interesse for de offentlige legers livssituasjon. Helsepersonellfordelingen i Norge på den tiden, for eksempel for Akershus Stift (kirkelig bispedømme) som den gang tilsvarte fylkene: Akershus, Oslo, Hedmark, Oppland, Østfold, Buskerud og Vestfold : I dette stiftet var det totalt 15 embetsleger som utgjorde det lokale helsetilsynet i 1809. For at disse 15 skulle klare å følge med på hvordan helsetilstanden var, etablerte de et nært samarbeid med sogneprestene da de var den nærmeste offentlige embetsmann som bodde nærmest befolkning.

Hvordan legedekningen var her i 1809 kan vises med følgende eksempel: et utbrudd i Lom av en dysenteriepidemi høsten 1809 der smitten var kommet med en permittert soldat som hadde vært stasjonert på Vinger i krigen mot Sverige (1807-1814). I dette tilfellet ble epidemien innrapportert av Lom-presten Halvor Arntsen, til biskopen, og derfra videre til Sunnhetskollegiet i København. Eneste distriktslege (embetslege) for Christians Amt – var doktor Christian F. Petersen (f. 1770, d. 1830), og han bodde på Fåberg – den gang minst 2 døgn reise til Lom. Han ble da underrettet om straks å begi seg til Lom medbringende medisiner, samt at diverse tiltak mot epidemien ble opplest på prekestolen av sognepresten – og bekjentgjort bl.a. på kirkebakken av lensmannen. Distriktslege Petersen kom senere med en meget krass kritikk av lokalbefolkningen som viste stor vrangvilje og motstand mot å bruke medisiner, samt fordommer og manglende forståelse av de råd som ble gitt dem av øvrigheten.

Etter krigens slutt i 1814, ble legesituasjonen noe bedre da militærleger (feltskjærere og avdelingskirurger) returnerte til sine respektive distrikter. I 1815 er det angitt at det var totalt ca. 160 leger i landet.

Det var først i 1836 da distriktslegeordningen ble etablert og stillingstittelen distriktslege ble offisiell at det ble bestemt å øke stillingene vesentlig. Jeg har prøvd å finne fram til når distriktslegen dukket opp i Ottadalen/Vågå, og har funnet følgende:

1. Hans Frisak ca 1841 – 1842

Han nevnes i Årbok for Gudbrandsdalen 1970 side 167 i en artikkel om de første legene i Gudbrandsdalen. Her står: *Hans Frisak var i 1841 utnevnt til distriktslege i N-Gudbrandsdalen, med bopel i Vågå. Han var kjent som en særs dyktig lege, og bygdefolket holdt han høyt – er det fortalt. Frisak var islending, født i Reykjavik i 1813. Hans far var krigskommisær og kartlegger. Hans Frisak døde i 1886.*

Han kan ikke ha vært her lenge – for finner ingen spor etter han i de lokale kildene. Har sjekket i andre kilder og funnet følgende: Den 28/7 1842 ble han gift i Arendal Kirke med Jomfru Sofie Augusta Berentsen f. 1819 i Stavanger. Deretter ble Frisak lege i Lillesand i 1843, distriktslege i Grimstad i 1845, og her nevnes han i boken «Grimstadslægter» side 24.

2. Niels Lauritz Severing Jacobsen ca 1841 – 1851

Han var født på Ås 2/8 1810, og døde i Christiania 13/12 1871. Han ble gift i Drøbak 14/6 1836 med Johanne Georgine Jørgensen, født Larvik 16/3 1810. De kom til Vågå ca 1841 og bosatte seg på plassen Moen, under Vågå Prestegård: I Vågå fikk de følgende barn:

- 31/7 1841 – Jacob Peter Nielsen
- 31/10 1843 – Frithjof Nielsen
- 26/12 1844 – Harald Fernando Nielsen – døde 23/2 1846
- 4/4 1847 – Harald Jørgen Nielsen
- 2/5 1848 – Halfdan Nielsen
- 1/1 1850 – Oscar Nielsen.

I begynnelsen av 1851 flyttet de til Ullensaker, og ny stilling der.

Følgende barn født Ullensaker:

- 1851 – Diderik Nielsen
- 1853 – Carl Nielsen
- 1853 – Gustav Nielsen

I 1865-tellingen er han distriktslege i Christiania og de bor i Fredensborgvn 40.

3. Theodor de Noun Reymert ca 1851 – 1856.

Han var født Christiansand 15/11 1815, og døde i Trondheim 8/1 1891, og da med tittel av «Brigadelege». Han ble gift på Hitra 11/7 1845 med Anne Malene Beer, født i Flekkefjord i 1822.

De bodde først i Koppervik – der han var distriktslege, så en tid i Farsund, før de sommeren 1851 kom til Vågå og bodde på Fellese.

Barn funnet:

- 1845 – Koppervik - Jenny C. Theodorsdatter
- 1848 – Farsund - Thorvald C. Theodorsen
- 1849 – Farsund - Caroline Dorothea Theodorsdatter (obs. Senere slektsdata om henne – står det at hun var født i Vågå.) – men i kb for Farsund står det f 12/9 dp 30/9 1849.
- 4/10 1851 – Vågå - August Theodorsen – han døde i 1932, og var bl.a. president for Det norsk/amerikanske handelskammer i NewYork.
- 1/10 1853 – Vågå - Theodor Dencon Theodorsen
- 27/8 1855 – Vågå - Elisabeth Smith Theodorsdatter.

De forlot Vågå ca 1856 og reiste til Fredrikshald, der han ble korpselege, og endte senere opp som Brigadelege i Trondheim. Distriktslege Reymert er bl.a. nevnt som en av initiativtagerne – sammen med Lensmann Walle – i et brev til Vågå Formannskap i 1852, for å etablere en sparebank i bygda. Reymert ble så valgt inn som varamann i den første direksjonen til Vågå Sparebank. (Bygdeboka, bind 2, side 306).

4. John Andersen ca 1855-tallet.

Han nevnes også i Årbok for Gudbrandsdalen 1970 – side 165 – i nevnte artikkel om de første distriktsleger i N-Gudbrandsdalen – hvor det står: *Han kom først som privatlege til Nord Fron i 1850. Etter 4 år der, ble han «fattiglege» i Gausdal. En tid var han også konstituert som distriktslege i N-Gudbrandsdalen med bosted i Vågå. Han var født på Nes Hedmark i 1824, tok preliminæreksamen i 1843, og medisinsk embetseksamen i 1849.* Har ikke funnet han nevnt i andre kilder tilgjengelig her i Vågå. Mulig han var en periode i Vågå før neste distriktslege trådte til?.

5. Carl Adolf Riis ca 1856 – 1873.

Født på Trøgstad 8/8 1816 og døde i Halden 6/3 1885. Han ble gift i Trøgstad 9/9 1851 med Caroline Johanne Heidenrich, f. Trøgstad 1822, døde Halden 1884. I henhold til bygdeboka for Lom (bind 1) og gården

Hestehagen i Garmo, ble han tilsatt som distriktslege i Ottadalen fra 1851, men siden han – som nevnt – ble gift i Trøgstad i 1851, samt at deres 2 barn ble døpt der – har han trolig ikke tiltrådt før ca 1856. Boka nevner også at han kjøpte Hestehagen i 1861, og hadde den til 1877, da den ble solgt.

De to nevnte barna var:

- 1853 – Christian Fridrik August Heidenreich Karlsen
- 1855 – Anton Marius Heidenreich Karlsen.

Ca 1873 reiste de så til Halden hvor han var distriktslege til han døde i 1885.

6. Christian Heitmann ca 1873 – 1879

Han var født i Bergen 20/10 1846 og døde på Stord 30/6 1913. Han var gift med Karen Elisabeth Jacobsdatter, født Christiania 1849. Han ble ansatt som kommunelege/ distriktslege ca 1873, og de bodde som fjerde husholdning på Sve. Mens de var i Vågå fikk de 2 barn:

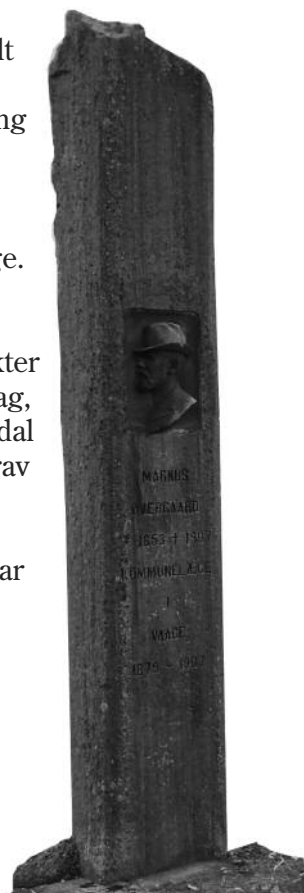
- 14/5 1874 – Jens Christian Christiansen
- 29/7 1875 – Paul Fredrik Christiansen.

De flyttet så fra Vågå til Stord, hvor han ble distriktslege.

7. Magnus Olsen Øvergaard ca 1879 – 1907

Han var født på Eidsvoll 24/6 1853, hvor faren var forpakter på gården Minne. Han døde i Vågå 5/4 1907, av hjerteslag, og ble begravet i Stange kirke. Folk fra Vågå, Sel og Heidal sogn hadde en innsamling og reiste ei støtte ved hans grav på Stange kirke. Hans foreldre var Ole Andersen Øvre Øvergaard på Stange, f 1825, d. 1902, og Andrea Pauline Fliskar fra Romedal, f 1828 d 1867. Magnus Øvergaard var ikke gift, og mens han var i Vågå bodde han på Sorem. Han er nevnt både som kommunelege, distriktslege og privatpraktiserende lege.

Foto støtte Magnus Olsen Øvergaard: Aasmund Myhrer.

8. Jørgen Dobloug ca 1907 – 1914

Han var født Vang Hedmark 25/3 1874, og ble gift på Lillehammer i 1907 med Margrethe Gilmeiden Hauge Torp, født Lillehammer 1884.

Jørgen Dobloug var assistentlege på Lillehammer 1900 – og bodde i samme hus som sin kommende hustru – der hennes far – Jens K.G.Torp, var distriktslege. Ved vielsen 26/12 1907 hadde Jørgen Dobloug allerede overtatt stillingen som distriktslege etter avdøde Magnus Øvergaard.

Mens de var i Vågå bodde de på Sve, og fikk 2 barn:

- 15/12 1908 Harald Jørgensen.

- 27/12 1911 Helge Jørgensen.

Mens de var i Vågå – ble hans kone Margrethe Gilmeiden valgt inn i styret for Diakonisseforeningen i Vågå i 1908 (bygdebok nr 3 –side 40). Har ikke funnet hvor de reiste etter Vågåoppholdet.

9. Lars Gude Muller ca 1914 – 1920.

Han var født Lilleelvdalen (Alvdal) i 1887, og var gift med Bergljot Sørensen, født 1891. Han var tilsett som kommunelege i Vågå i 1914, og de bodde i Søre Grindstuen. Mens de var i Vågå fikk de 2 barn:

- 19/4 1915 Eva Gude Larsdatter.

- 22/7 1918 Helge Gude Larsen.

10. Peder(Per) Nordrum ca 1920 – 1950.

Han var født på Ringebu 1/11 1886, og døde i Vågå 22/5 1953. Han ble gift i Ringebu kirke 29/12 1916 med Mathilde Mathiasdatter Myhre, f. Ringebu 12/7 1891, døde Vågå 31/3 1955. Ved vigselen står det at han da var lege på Dombås – så de bodde der en periode, før de kom til Vågå og Søre Grindstuen, og han ble distriktslege her. Ved et auksjonsskjøte 4/2 1928 kjøpte han Nordgard Kleppe.

Barn nevnt:

- 19/10 1917 – Dovre - Per Nordrum – døde 29/11 1945.

- 1920 Liv (Mosse) Nordrum

- 19/5 1921 Eva Nordrum

11. Doktor Myklebust ca 1941 – til en stund etter krigen.

Ellers ukjent om denne legen.

Fra 1950-tallet og utover var Eva Nordrum Ekre, Olav Sverre, dr. Kveim og Tore D Christiansen distriktsleger i Vågå. Fra 1984 gikk den statlige distriktslegen over til å bli kommunlege.

Minnesteinen etter Vågåpresten Krag

Av Bjørn Brandt

I fleire år har minnesteinen etter vågåpresten Hans Peter Schnitler Krag vore mosegrodd og gløymt. Nå er steinen i orden att, slik ein minnestein bør vera. Etter å ha lese om den mosegrodde steinen i avisa Norddalen tok Bjula Ulsletten og Åsmund Johansen initiativ til å ordne opp ved minnestaden. Dei fekk med seg gode vener, reinska steinen for mose og andre vekstar, fjerna kratt som dekte for innsyn til steinen og fekk på plass att skiltet som fortel litt om kvifor det er ein minnestein akkurat på denne plassen. Nå er stein og skilt godt synleg for dei vegfarande. –Som nabo føler vi at vi har eit ansvar for steinen, seier Ulsletten.

Minnesteinen er plassert på åsen mellom Vågå og Sel. Steinen med påskrift er til minne om dagen da «Vågåpresten» Hans Peter Schnitler Krag (1794-1855) reiste frå Vågå i 1842. Presten si reise frå vagverane, og populariteten blant bygdefolket, er godt opplyst av Trygve B. Steen i boka «Jo Gjende og hans samtid». «I dette året, da Jo setter opp værsnella i Tjønholstinden, drar presten Krag frå Vågå. Det blir nesten som et triumftog. 140 mann og 49 hester følger ham over Vågårusten, og det blir satt en minnestein på høyeste punkt. I sin tjenestetid traff han sammen med de fleste av bygdas kjente og ukjente menn. Men han traff aldri Jo Gjende. Denne presten, hvis hele liv gikk ut på å gi opplysninger, og reinskytteren som ikke tenkte på annet enn å få opplysninger, traff aldri hinannen ...». På skiltet ved siden av steinen står det: «På dette sted tok Vågås almue avsked med den avholdte opplysningsmann, prest Hans Peter Schnitler Krag 7. september 1842».

Amund Reiremo på Lalm kan fortelje at det er fleire minne etter Vågåpresten. På åsen mellom Lalm og Heidal er det ei vasskjelde som har fått namnet sitt etter presten. Da Krag var i Vågå, reiste ha ofte til Heidal. Det var bønder frå Vågå som frakta han mot Heidal. Ved vasskjelda vart dei møtt av bønder frå Heidal som frakta presten vidare, og omvendt når han skulle heim att til Vågå.

Saltbitterjorda i Vågå

Av Einar Vigerust

*Dyrke jord
det er å mestre
alle slags problemer:
frost, tørke, sykdom, mangel...
Og, - balanse i jord*

Saltbitterjord Fellese i Vågå.

Eier Liv Hanslien forteller om årlig misvekst på dette jordet før 1960-åra. Vanning og sterk gjødsling løste problemet.

Kort sagt: Saltbitterjorda er historie

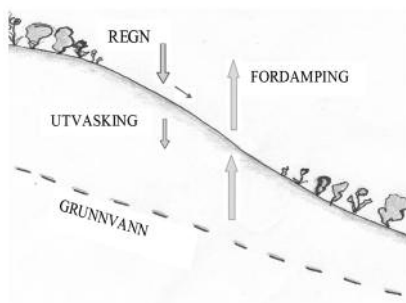
Opphoping av salter i overflaten er en naturlig prosess knyttet til nedbørfattige strøk og særegne jordforhold. Forekomsten i Nord Gudbrandsdal var eneste sted i landet. Størst var utbredelsen i Skjåk, med spredte flekker på Vågå og Lesja og lite ellers i Norddalen. Problemet begrenser seg nå til veksthemming i få dekar i Skjåk og en utsatt flekk i Lesja. *Saltbitterjord* ble det "boklige" navnet. Lokalt sa folk mest: *saltjord, saltpeterjord, saltleire* eller *salta* .

I 1911 rapporterte landbrukslærer Ingebr. Five: "*Om saltbitterjorden i nordre Gudbrandsdalen, dens egenskaper og bruk*": "I Vaage er saltbitterjorden meget karakteristisk i strøket fra Sørum i syd til og med øi i nord - og videre, men mindre utpræget, i lien opefter Finnadalføret, hvor det er fast fin jord og mer nedbør. Forøverig har ikke jeg iaktatt den andre steder i Vaage, men husmanden paa Øi, som lot til at ha god

rede paa saltbitterjorden og dens egenskaper, paastod med sikkerhet, at den findes paa næsten hver gaard i Vaage, hvor jorden bestaar av leire, men at den ikke syner seg sig andet end i tørre vaarer”.

I verdens matproduksjon er saltjord et stort problem, spesielt i områder med varmt, tørt klima. Mest utsatt er områder i Ukraina, Russland, Ungarn, USA, Egypt og flere steder i Asia. Tørrere og varmere klima vil øke problemet i enkelte områder. Forekomsten i Nord Gudbrandsdal var regnet som den eneste i Nord og Vest Europa.

Med aner fra Dovre og utdanning fra Landbrukshøgskolen fikk jeg i 1961 oppgaven: ”Jordundersøkelser i Nord Gudbrandsdal”, med saltjord som deloppgave. I Vågå var det da tydelig saltjord bare på gårdene Snerle, Nordgard Sandbu og Fellese med bøter uten plantevekst. Virkningen ble undersøkt ved vekstforsøk, kombinert med analyser og laboratorieforsøk. Tilsvarende undersøkelser i Skjåk og Lesja.

Utvikling av saltjord: Lett løselige salter følger vannstrømmer: De skylles ned med nedbør, stor fordampning trekker salter til overflaten, dels avsatt som hvit skorpe. Pilene på skissen viser overvekt av vannstrøm oppover, det gir økt saltinnhold i matjordlaget. Saltjord har dårlig struktur, vann renner av på overflaten, jord eroderes lett. Vannstrømmene i jord

varierer sterkt med værslaget. Finkorna jord er som trekkpapir, suger vann. Høg grunnvannstand fremmer saltopphopping i overflaten.

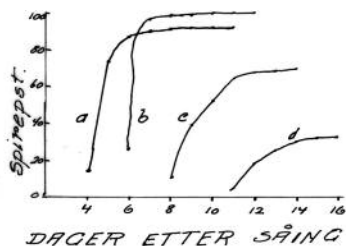
Forsøk med saltjord fra ulike steder i Nord Gudbrandsdal. Stigende saltinnhold mot høyre ga dårlig oppspiring og vekst.

Saltskade er vannmangel

Høyt saltinnhold hemmer frøspiring. Saltet hemmer opptak av vann fra jorda, frø og planterøtter tørker ut. Det samme er tilfelle med mange livsprosesser, det må være balanse mellom salter og væske.

Vanning senket saltinnholdet i overflatesjiktet vesentlig. Det betyr mye for plantene i den kritiske startfasen. Økte avlinger fjerner også overskudd av salter. På gårdene Fellesø, Sandbu og Snerle forsvant saltjorda med kunstig vanning.

Karforsøk med saltjord fra Snerle i Vågå var tilført ulik vannmetning:

a) 80 %, b) 70 %, c) 60 % og d) 50 %.

Bedre spiring med bedre tilgang på vann.

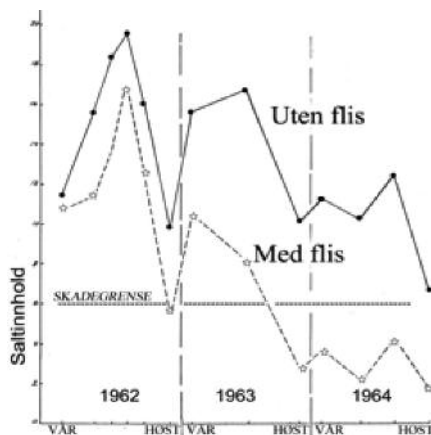
Grov flis et botemiddel

Jakob Sandbu fortalte levende om allsidig praksis med å tilføre flis til saltbitterjord. Grovest mulig var bra, trerester fra skålen var mye brukt. Det var også vanlig å hogge bjørkeris som ble pløyd ned i saltjorda om høsten. Det ble raskt nedbrutt. Om en brakk en hesjestaur i slik jord var enden som står igjen i jorda borte neste vår. På Sande var det saltpeterjord på vestre delen av jordstykket Leiren og Hans Raastad minnes: "På jordet vart det på havt flis frå hauggarstabben". Ola Gjeilo, Skjåk forteller at ved riving av fjøs ble planker gravd ned i salta. Etter få år var alt forsvunnet. Som en kuriositet fortalte Jakob Sandbu at saltbitterjord en gang var brukt som stubbeloftsfyll, etter en tid ble underlaget tært opp - !

I forsøk på Snerle og Sandbu førte innblanding av flis til bedre vekst. Vel så god virkning hadde dekking av overflata med halm eller flis. Det samme resultat fikk en i forsøk i Skjåk. Jorddekking er blitt et aktuelt tiltak innen hageanlegg, det reduserer fordamping og vanningsbehov.

Lavt moldinnholdet i saltjord skyldes dels rask nedbrytning, dessuten tilføres lite planterester jorda. Det gir til dårligere jordstruktur. På Ramstad i Skjåk var det stor overflateavrenning og jorderosjon fra saltjord. Dette er en fortsatt utsatt for i Skjåk, der problemet ikke helt er over.

Fra feltet på Snerle ble det tatt jordprøver til ulik tid i 1962 til 64. Skissen viser at saltinnholdet i jordvæska forandret seg meget raskt i løpet av sommeren, sterk opphoping av salter fra våren. Økt plantevekst utover sommeren fjernet effektivt saltene parallelt med økt nedvasking utover høsten.

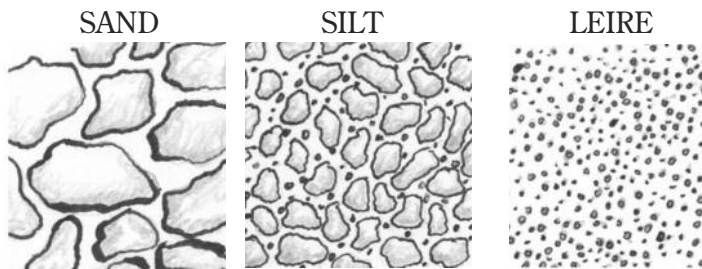

Om "trekkpapijord og jordeventyr"

Som i andre bygder blir den mest finkorna jorda kalt leire, så også i Vågå. Siltrik jord er mer dekkende navn. Denne jorda er arnested for saltbitterjorda.

Å tegne jord er umulig, forklare jordprosesser vanskelig. Likevel et forsøk: "Det jordiske eventyret" er grunnlag for plantevekst og liv, viktige prosesser er knyttet til overflatearealet til alle små jordpartikler. Det er viktig for å forklare virkningen av høyt saltinnhold i jordvæska.

Overflaten til alle partiklene i 1 - én - kg siltrik Skiåkjord kan dekke et areal på opp til 2 000 m² = 2 dekar !!

Overflateareal

m²/kg jord: 100 m²

Egenskaper: åpen struktur "trekkpapijord" *)

*) Virker som sugerør

2 000 m²

100 000 m²

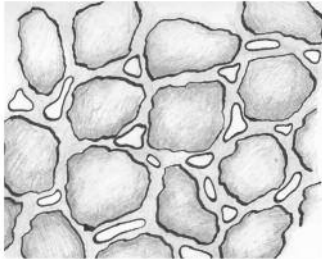
tett struktur

Selv om slike data og beregninger er svært usikre, gir det viktige antydninger. Spesielt må en merke seg den enorme forskjellen mellom ulik jord. Bretter vi ut overflatelaget til alle partiklene i matjordlaget i ett dekar finkorna Vågåjord, kan den dekke en flate på flere tusen dekar! Og hele flaten er tett besatt med elektriske ladninger med evne til å binde stoffer. I normal jord er nesten alle næringsstoffene bundet til jordpartikler og er lite bevegelige. I dette miljøet bytter smårøttene til seg næringsstoffer fra jorda, grunnlaget for livsprosessene. Det er annerledes for saltjord: Med overskudd vil det ikke nok "elektroniske haker" til å binde alle saltene. Mange "svømmer løst i jordvæska", flyttes lett med de ulike strømmingene.

Dette kan sammenliknes med dagens tilstrømninger av flyktninger til Europa, mange blir uten boliger, mangler tilholdssted, flere driver omkring, ulike problemer oppstår i et samfunn ute av balanse. I saltjord påvirker disse "løsgjengersaltene hele oppvekstmiljøet i jorda". De hindrer plantenes vannopptak. Tilføring av organisk stoff er som å bygge boliger, - flere tilholdssteder. I samfunnet så vel som i jord gjelder det å ha nok holdepunkter til å nøytralisere løse elementer. Kurvene ovenfor viser nettopp hvor raskt "løse salter fraktes" opp og ned med tidens strømminger. Dette er saltjordas meget spesielle og uberegnelige karakter. For mye og for lite forderver alt.

Det er stor forskjell på hvor flyttbare ulike stoffer er i jord. Natrium og klor holdes lite fast, flyttes lett med vannstrømmer. Dermed anrikes de lett i saltjord. De er også lette å vaske ut, derfor er havvann så salt! De kommer med finvær, - "stikker av med regn". Natrium er uheldig for planteveksten, og gir dårligere jordstruktur.

Knut Snerle i Vågå fortalte at duer stadig slo seg ned på saltjorda der. Han mente at de fikk dekket et behov. Hans Raastad forteller nå: *"Inne i tunet skaut det opp salter så det vart kvitt, og krytyra sleikte i seg salt der"*. Analysene saltjord viser tendens til opphopping av natrium og klor. Sylfest Ramstad forteller at Marcello Haugen var rådspurt om saltbitterjorda. Han sa det er noe spesielt og viktig med den, nødvendig for mennesker og dyr. Saltjord er næringsrik, tross uheldige bivirkninger.

Jordvann er ikke et åpent kar, det bindes fysisk til jordpartikler slik skissen antyder.

Finkorna jord i Ottadalen virker som sugerør, trekker væske opp eller ned langs sidene til partiklene. Evnen til å trekke opp vann fra dypere lag betyr mye for jordbruket i tørre Norddalen. Den åpne sandjorda har

liten sugekraft, vaskes lett ut, holder lite på næringsstoffer. Leire med tett struktur og sin enorme partikkeloverflate bremser vannstrømmer. Derfor blir det ikke saltjord av leirjord, selv i tørt klima.

Storparten av løsmassene i Ottadalen ble avsatt under isdekke. I de trangere delene av dalføret var det mindre åpninger under isdekke for å avsette godt sortert siltrik jord. Oppbyggingen av jordsmonnet er annerledes i de åpnere midtbygdene i Vågå og Skjåk med spredt saltjord, det har også sammenheng med grunnvannsforhold.

Vanning løste problemet.

Fra 1950 – 60 årene har det vært en storstilt investering i vanningsanlegg ofte ved pumping fra elva. Gradvis ble det mer effektiv vanning. På ulike måter ble det framgangens år i jordbruket. Mens saltbitterjorda i Vågå er historie, ulmer den under bakken i Skjåk, små forskjeller skal til før det påvirker veksten.

*Omsorg og kunnskap øker avkastningen
Saltjordas tid er forbi*

*Forskning bør avsluttes med rapport, - en kvittering for mottatte midler.
Det ble ikke gjort for denne undersøkelsen. Andre oppgaver kom på,
kladden ble liggende. Med tida minsket saltproblemet og etterspørsel av resultater.
Jeg sitter igjen med vond samvittighet, - en "saltbitter følelse".
Skrivet her er en liten "botsgang for forsømt tjeneste"*

Tegning: Bibbi Thorbjørnsen.

Gammelsaltet sei, syv år gammel fisk

Tekst: Freddy Kongsberg

Mange mener den er selve manndomsprøven i matveien. Andre omtaler den som en delikatesse. Mattilsynet har forgjeves forsøkt å forby den. Det handler om gammelsaltet sei. På Bryggjen i Bud i Møre og Romsdal serveres fisken syv år gammel. Og har blitt en klassiker. - Vi mener selv at fisken er av ypperlig kvalitet, sier daglig leder og eier av restauranten i tettstedet og fiskeværret Bud, John Einar Solheim.

Det skapte bølger da Mattilsynet i fjor nedla forbud mot å produsere og selge gammelsaltet sei fordi den blir saltet uten å bli vasket og sløyet. Et mastergrads-studium på gammelsaltet sei avdekket imidlertid oppsiktsvekkende resultater. Forskere ved Universitetet i Nordland fant et svært lavt bakterieinnhold i saltseitønna som det ble gjort forsøk med. Seien stod i ett år og det ble tatt prøver underveis. Ifølge Avisa Nordland fant forskerne ikke noen farlige bakterier som kunne rokke ved mat-tryggheten. Og Mattilsynet opphevet sitt eget forbud.

- Det var folk fra Vågå i Gudbrandsdalen som fant opp gammelsaltet sei og det ene og alene fordi folk fra Vågå den gang ikke hadde peiling på fisk, forteller Solheim om opprinnelsen til den mer eller mindre tilfeldige oppskriften. Historien forteller at folk fra Vågå, for mange år siden, etter at slåttonna var ferdig, reiste til kysten for å se hvordan folk levde der. Da fikk de se at fiskerne kom inn med mye fisk i robåtene sine og at fangsten var sortert i to forskjellige kvaliteter: Den ene var salgbar fisk og den andre var til katta. Den var det ikke så nøye med. Fisken var ikke bløgga for den skulle bare skjæres opp i biter.

- Men folkene fra Vågå som bare var vant med småfisken i elever og vann, ble mektig imponert over seien på 30-40 cm lang. Denne ville de ha og tok opp kampen med kattene som måtte se langt etter seien. Vågå-folket gikk på fiskebruket med fisken. Der fikk de tak i en tønne og fylte hele tønna med salt og ubløgget sei. Og for å frakte tønne helt opp til Vågå måtte tønna forsegles og gjøres helt tett, forklarer Solheim.

Men det skulle gå flere år før Vågå-folket oppdaget den egentlige hemmeligheten. Det øverste laget av fisken ble spist ved juletider og smakte som vanlig salt fisk. Først etter noen år hadde de spist seg så langt ned i tønna at seien var blitt til gammelsaltet sei. - I løpet av årene hadde smaken og utseendet forandret seg radikalt. Seien var blitt mye rødere og mørkere av blodet, forklarer Solheim om opprinnelsen til den spesielle fiskeretten.

Studiet av gammelsaltet sei på Universitet i Nordland viste også hvor viktig det var for saltseiens egenskap at den saltes uvasket og med blodet fortsatt i fisken. Blodet er viktig for rødfargen, og enzymer i sloget er viktig for den karakteristiske smaken. - Vi fisker den på sensommeren. Så lar vi seien ligge natta over uten å bli bløgget. Deretter fileterer vi den, leger den i saltlake og blod fra skjærefjøla, forseglar tønna og setter den mørkt og kjølig. Vi sjekker etter to år at tønna er like tett. Er den ikke det, er fisken uspiselig og ubrukelig. Seien bør ligge i fire år før den med rette kan kalles gammelsaltet sei, sier John Einar Solheim.

På Bryggja i Bud er det stor etterspørsel etter gammelsaltet sei og i løpet av året selger de rundt regnet seks tonn gammelsaltet. Det har blitt etablert en kult og kultur rundt den spesielle fiskeretten av foreninger og venner av gammelsaltet sei. - Tilbehøret er «fole» viktig. Vi bruker gulrotstuing, bacon, potet og flatbrød med øl og akevitt som drikke. Og fordi de som måtte nøle forteller vi gjerne at dette er selve manndomsprøven i matveien så her er det bare å stå på, sier Solheim.

Også publisert på visitMR.com

Festekontrakt torvstrømyra

I Jutulen 2014 skreiv vi om torvstrøhusa ved Sandranden og nemnde at fleire meinte at det var bondelaget som organiserte denne verksemda. Frå Statsarkivet har vi fått tak i kopi frå tingboka *Ekstrathing den 17 Juli 1909* og der er det nemnd Vågå Jordbrukarforening som truleg er det same som bondelaget.

Festeseddel tinglyst 17.7.1909 på gnr. 187/1:

Stempel tarif kr 1 - 25 øre. Fæsteseddel . Fogden i Nordre Gudbrandsdalen gjør vitterligt: I henhold til Landbruksdepartementets skrivelse av 13 april d.a. bortfæster jeg herved til Vaage Jordbrukerforening fra 1ste januar 1909 at regne og gjeldende inntil videre en ca 25 maal stor myrstrekning i nærheten av Storvikssæteren i Stordalen og Langmorkens Statsalmenning til anlæg av en torvstrøfabrik – på følgende vilkår: 1. Myrstækningen anvises og udtikkes av Skogvæsenet. 2. I aarlig afgift erlægges 1 – en krone der ukrevet indbetales til vedkommende fogd (amtskassereren) inden hvert aars udgang , første gang i 1909. 3. Prisen på den ved anlægget fremstillede torvstrø fastsættes efter samråd med skogforvalteren i Vaage og er fæsteren forpligtet til at overlade til de bruksberettigede i Stordalen og Langmorkens Statsalmenning i den udstrækning fabrikationen tillater dette – torvstrø til eget husbehov efter den saaledes fastsatte pris. 4. Fæstet medfører ingen brugsret i almenningen. 5. Fæsteren bærer omkostningerne ved nærværende fæsteseddels thingløsning m.v. Nordre Gudbrandsdalens fogdembede den 19/4 1909 O.Pfaff. Foranstaande fæsteseddel vedtages.

Vaage den 27. juni 1909.

*Paa Vaage Jordbruksforenings vegne. Chr. Horne f.t. formand.
Til vitterlighed H. Raastad, T. Holbø.*

I 1907 fekk Sevald Sandnes feste på ei 10 mål stor myrstrekning til utvinning av torvstrø i nærleiken av søre Storviksseter, årleg avgift kr 1,00. Kanskje er dette same myra som etter eit par år har vorte felles område for fleire.

Altertavle i særstilling

Av Thomas Tangen

Forfatter Hans Jacob Dahl har skrevet bok om treskjæreren Johannes Skråstad og hans altertavler. Nå reiser Dahl rundt på en miniturné for å snakke om de forskjellige altertavlene han har skrevet om i boka med tittelen «Kun et simpelt bondearbeid». Nylig var han i Vågå kyrkje og holdt foredrag om historien til altertavlen i kirken.

Under foredraget i Vågå kyrkje, fortalte Dahl at altertavlen her står i en særstilling. - Dette fordi denne altertavlen er et dokumentert arbeide av Skråstad, sa Dahl under foredraget. Nå høres kanskje ikke dette så spesielt ut, men av de 14 altertavlene forfatteren har skrevet om, alle av Johannes Skråstad, er det bare to man med sikkerhet vet er skåret av Skråstad. Faktisk er det bare tavlene i Vågå og Gjerdrum man har en slik skriftlig dokumentasjon på.

Johannes Skråstad var i utgangspunktet ingen kjent treskjærer. Det var derfor mer eller mindre tilfeldig at hans talent og virke ble oppdaget. Det var Anders Bugge som i sin tid gjorde et arkivfunn i begynnelsen av 1930-årene. Dette funnet publiserte han i boka «Gudbrandsdalen, Gård og kirke» i 1932. Der står det følgende: ved besiktigelsen i 1665 ble det framholdt at Vågå kirke trengte en ny altertavle, «och efftersom predickestolen er Billedhugger Arbeide», het det sig «vil ochsaa Altertafflen were deretter». - Uten videre henvisning i boka må man anta at det er i Christiania Stiftsdireksjons kirkeregnskap fra 1682 Anders Bugge har funnet denne opplysningen om en treskjærer ved navn Johannes Larsen, sa Dahl under foredraget.

Altertavlen i Vågå har ikke alltid sett slik ut som den gjør i dag. - Tavlen har en historie. Og den første delen av denne skjer i 1677, hvilket er årstallet på tavlen. Den forteller oss ikke når tavlen er skåret, men når den ble malt, sa Dahl. Den neste endringen skjedde i 1758. Da fikk tavlen den gullforgylte akantusomrammingen som den har i dag. Dette arbeidet ble utført av Estin Kjørren.

Han har i den forbindelse gjort noen inngrep, ifølge Dahl. - Tavlens vinger er fjernet, og jeg tror søylene i tavlens andre etasje er laget på samme tid, man finner ingen andre søyler som disse hos Skråstad, og søylene i første etasje er typisk for ham, avslutter Dahl.

Altertavle etter Olaf Stokkestad

Av Helene Hovden

I mange år har altertavla som Olaf Stokkestad måla i 1895 vore lagra i ei trekasse på Vågåheimen. Nå har den fått sin plass i kyrkjestugu. Olav Stokstad var fødd i Sjørdalen i 1865. 20 år gamal reiste han til Amerika der han busette seg i Minnesota. Under opphaldet i Amerika livnærte han seg som målar og fotograf. Han endra også namnet sitt til Stokkestad.

Vinteren 1896/97 reiste Olaf Stokkestad frå Amerika med kurs for heimlandet. Men Stokkestad fekk aldri sjå att heimbygda. Like etter at han kjem til Oslo seinvinteren 1897 dør den sjuke 31 åringen. Kunstnaren er gravlagt på kyrkjegarden i Vågå. Altertavla som han måla eit år før han bestemte seg for å reise heim, var det einaste han tok med seg frå Amerika.

Altertavla vart fyrst i privat eige (vart lodda ut og vunne av Johannes Sandbu i Vågå), før den vart gjeve i gåve til Vågåmo skule ein gong mellom 1916 og 1920. I mange år hekk tavla på den gamle skulen i Moom, men etter at lova om at offentlege bygg skal vera religionsnøytrale kom, vart kunstverket lagra i ei kasse på Vågåheimen. Nå har kunstskatten endeleg vorte lyfta fram i ljuset.

Fra Ottadalens jernalderhistorie

Av Sveinung Gihle Raddum

Artikkelen er basert på antikke greske og romerske skriftlige kilder som forteller noe om våre områder (1). I Notitia Dignitatum skriver romerne at Østlands-området var romersk provins. Phokeerne, Faukene, fra Marseilles, søkte i de siste århundrer før Kristus etter tinn-, kobber- og jernoksyder i fjord- og fjellområdene langs kysten. Pytheas skrev år 330 f.Kr. litt om kysten helt nord til Alta. Enkelte steder er faukenes og Massalias merke, solhjulet, hugget i berget sammen med faukenes skip. Metalloksydene de fant her ble reduserte i små sjaktovner. De var like, uavhengig av metalltype. Faukene opprettet enkle kolonier der metaller ble utvunnet. Da Massalia år 121 f.Kr. gled inn under Romerriket fulgte kunnskapen om Norge med.

Rester etter større sjaktovner, friskeovner og friskeslagg viser at man fra ca. år 120 e.Kr. produserte med en prosess utviklet i Kina der råjern ble tappet fra ovnene og frisket til stål med ønsket kullstoffinnhold. Prosessen førte til en markant økning i stålproduksjonen fra år 150 e.Kr.. Prosessen kom hit med æser i vandringen ledet av Odin. (3), (10), (22).

Faukenes språk lignet attisk gresk. Via fjordene undersøkte de fjellområder langt fra sjøen. I Heidal ligger Faukstad. Hvor gammelt stedet og navnet er vet jeg ikke, men det kan passe som en base for faukene, med jernutvinning i området rundt. Navnet kan og være yngre.

Sørnorge kom under Rom som provinsen Norici fra år 86 e.Kr. Da provinsene ble reorganisert år 295 kaltes Østlandet Maxima Caesariensis og var direkte underlagt keiseren. Ordningen kan gå tilbake til årene 210 - 212 da Caracalla organisere jerntransporten innen provinsen, og seilingsrutene til England. I et edict ga Caracalla alle frie menn i provinsen romersk statsborgerskap.

Transporten mellom Norge og England sto greske sjøfolk for, hentet opp fra Charax i Persiabukta og vant til oceanet fra transport mellom Charax og

India. Arbeia ved South Shields (2) ble deres hjemmehavn. En rute fra South Shields gikk til Veblungsnes. Derfra gikk ett tråkk opp Val Rom à Romsdalen. Fra Norici fikk romerne Ferrum Noricum, nor(i)sk jern. Det var datidens beste stål.

Artikkelen er basert på en kontekst skriftlige kilder, gamle stedsnavn, friskeslagg, analyser av jern og arkeologiske funn lar oss ane. Den skisserer en bosettings-historie for Ottadalen basert på innvandring og jernutvinning. Vår historieforståelse har til nå vært bygd rundt ideen om en egen norrøn stamme med et norrønt språk vi fremdeles ikke kjenner. Historien jeg forteller er en hypotese basert på mange detaljer, og romerrikets behov for serisk/norisk stål.

Folk, språk og stedsnavn i Ottadalen.

Romerske hjelpesoldater av rætisk opprinnelse var her fra ca. år 100 e.Kr.. År 150 kan de første Æser og Vaner ha kommet. De var frie. Ræter og Vaud-folk, Lemanonios, var deportert hit som slaver. Noen grov frem malm, andre hugg ned skog og produserte kull. Arbeidet rundt ovnene ble ledet av Æsene, de behersket prosessen. Hjelpesoldatene holdt oppsyn med slavene som var deporterte fra Alpeområdet. (4). De sto og for mye av transporten. Langs vestlandskysten og i Trøndelag bodde på denne tiden jordbrukere av gallisk opprinnelse (6). I fjellområdene fulgte reindriftsnomader sine dyreflokker.

Språkene disse folkegruppene snakket var *vulgærlatin, rætske dialekter, gammel gresk og tocharisk*. Tocharisk var beslektet med gammelgotisk. Ord fra disse språkene som finnes igjen i dag oppfattes som rester av det norrøne språk

De som kom til Ottadalen fortsatte å dyrke sine gamle guder. Deres navn finnes i stedsnavn og andre kulturelementer og var gitt i språkene man talte lokalt, som for nærliggende steder kunne være forskjellig. Gamle navn er nyttige spor.

Vågå av *Vaud-God*, utt. *Vå-gå*, som betyr *Vå-skogen*. Vå-folket bodde opprinnelig i Vaud nord for Genfersjøen, romernes *Lacus Lemanus*. De led nederlag for Cæsar og fortsatte livet som romernes slaver. Noen ble deportert til Norge og brukt i jernutvinning og tinnproduksjon. Navnet *Vågå* er rætisk.

Lom er siste del av det vulgærlatinske *Stabo-lum* som i soldatenes språk var et slanguttrykk for *hovedkvarteret*. Rætiske auxiliaries, hjelpesoldater, var forlagt her for å ha kontroll på slaver og transporter og for å lede tildeling og rydding av dyrkbar jord. Arealer som ble tildelt soldater som pensjon skulle gi samme avkastning. En gard med dårlig jord fikk slik større areal enn en med bedre jord.

Skjåk er det rætiske ordet *Sioch* som uttales *Schjåk* og betyr *Øverst*.

Val Ot, var dalen mellom Otta og Skjåk. *Val* betyr dal og *Ot* betyr *Øvre* i gammelrætisk. *Otta-dalen* betyr *Øver-dalen*. I Sveits ligger *Engiadina Ota*, *Øvre Engadin*. I gammelrætisk tale kalt *Ota*.

Det religiøse liv i Ottadalen var dominert av hedenske gudinner og guder.

Gaea var gudinne for de som dyrket jorda og holdt husdyr. Hun sørget for avling på åkrene, avkom og avdrått hos dyra og ble dyrket i Romerriket, Hellas, og nord og øst for Svartehavet. Hun var geternes, jordbrukernes gudinne. I Rom lå et helligsted for henne der Peterskirken står i dag. Alt geterne gjorde på åkrer, i stall og fjøs var elementer i dyrkelsen av henne. Da romerrikets kristne nektet å dyrke keiseren som gud ble Jesus forbudt å nevne. *Gaea* var navnemessig beslektet med *Jesus*. Hennes navn ble og forbudt. De som dyrket henne kalte henne deretter *Bona Dea*, *den gode gud*. Selv ble de deretter kalt *Bona deaer* -> *Bønder*. *Gaea* eller *Bona Dea* vitner gjennom bøndene om den romerske innflytelse også i Ottadalen. **Geilo** i Skjåk. Garden sør for elva var opprinnelig et helligsted for *Gaea*, *utt. Gaia*. Geilo er avledet av *Gaea locus à Gei-lo*, som betyr *Gaias sted*.

Viste var etruskiske nybyggeres gudinne. Hennes romerske navn var *Vesta*. Hun var familiens, hjemmets og ildens gudinne med makt over slavene. *Viste* kan ha vært stedet der keiserens representant bodde. Han kan ha vært en frigitt etruskisk slave, slått til ridder av keiseren. Ryddingen her kan ha startet engang i det 2.ndre århundre e.Kr.. Et helligsted med alter for *Viste* ble bygget der en prestinne sørget for at ilden ikke sloknet. Her kunne andre hente ild. Rømte slaver kunne med Vistes hjelp låses til stedet de befant seg, for så å bli hentet tilbake. En rømt slave kunne bli satt fri hvis han klamret seg til Vistes alter. Fra 7 til 15 Juni dro folk *à Viste* for å feire henne. Området her var hennes sogn.

Vistegardane sist på 1940-talet. Fotoutlån fra sygard Valde.

Reitia, Rautija var ræternes og hjelpesoldatenes gudinne. Hun var en landskaps-gudinne med tilhold i fjell, steiner, vann og elver (8). Slavene hadde sjelden egne større helligsteder. Minner om rætiske slavers gudsdyrking er skålgropstener for Reitia. Der ofret de melk, korn og annet av avling, og kjøttbiter etter slakt av dyr. Hjelpesoldatene var forlagt i Lom. Et helligsted for Reitia lå der kirka i Lom står i dag. Den var viet til jomfru Maria. Det var vanlig å erstatte hedenske gudinner med henne.

Lom har antagelig hatt et eldre rætisk navn før stedet ble kalt Lom. Går vi til *Ota* i Engadin var *Bever* et sentralt sted. Fra nordvest munner *Val Bever* (Bøverdalen) ut i Engadindalføret ved *Bever*. Elva gjennom *val Bever* heter *Beverin* (Bøvra). *Beverin* betød i ræternes gamle språk *slurken* eller *svøljen*, med vann. I ræternes mytologiske landskap var *Bøvra* en slurk vann Reitia drakk som gudinne i *Tschim*. Det er derfor ikke ulogisk at deres navn på Lom kan ha vært *Bever*, *Svøljen*. Ved Bever i Engadin møttes to viktige romerveier fra Italia. De fortsatte som en vei via Chur mot Bodensjøen og Germania. Fra dette området ble store deler av befolkningen deportert.

Tschim betyr den som skimrer som et døende bål. Det var ræternes navn på Vågå-vatnet. (14), (15).

Hosar representerer en spesiell type gardsnavn. Pensjonerte soldater kunne som pensjon få jord til å leve av. Slike soldatgarder fikk ofte endingen *-sarcina* i navnet. Den har over tid blitt avkortet til *-sar* slik som i *Ho-sar*. *Ho* var navnet på den som fikk jorden som pensjon. En mindre gruppe soldater kunne få jord felles. Garder med denne type navn er fra romertiden. *Sarcina* var *børa* en soldat bar med seg, oppakning. Endingen *-sar* i gardsnavn vitner om deres galgenhumor. Jorda var en siste byrde romerstaten la på dem.

Æser og Vaner.

Æsenes forfedre var en gren av *Andronovo-kulturen* sørøst for Ural. En utløper fra den kom ca. 2000 år f.Kr. til Nordindia og erobret over tid et stort rike *Madhyadeza*, Midgard i Gangesdalen. En gren vandret derfra til *Gansu* i Kina ca. år 435 f.Kr.. År 162 f.Kr. vandret de vestover fra *Gansu*. Etter forhandlinger ble de bosatt blant *Vanene* i Bactria år 130 f.Kr.. Æsene ledet gruppen av vandrende folk fra Kina som gikk under navnet *Yuezhi*, månefolket (5), (13). Vanene var greker som var kommet til Bactria i og etter Alexander den stores hærtog til India. Inderne kalte grekerne *Yavanas*. Æsene kalte dem *Vaner* (9).

År 117 e.Kr. fikk Æser og Vaner tilbud om nytt land i Skandinavia av keiser Trajan. Æsene var da en del av Alanerforbundet. De kaltes og Ostrogoter (4). Mange utvandret og kom til Sverige og Norge ca. år 120 e.Kr. i en vandring der siste etappe gikk fra *Asgard*, en by rett øst for elva Don, til dagens Moldova og derfra langs elva Dnjester til østersjøkysten. Vandringsen fra *Asgard* ble ledet av Odin som var i romersk tjeneste. Æsene brakte den kinesiske indirekte prosessen for kullstoffstål fra Kina til Norge. Myrmalmen her var årsak til den utvikling som fant sted på Østlandet og i Trøndelag i romertiden. Her foregikk produksjonen av kullstoffstål for det vestromerske rike.

Gudene *Odin*, *Tor* og *Ull* kom med æsene. Hovet var deres helligsted der de ble dyrket på fastlagte høytider. Bloting og andre religiøse ritualer kom med Æsene. For å vite hvordan ritualene skulle utføres og for å forstå betydningen av dem studerte Odin *Mimamsa* (7). Store konger ble æsenes guder.

Åsator, indisk *Asatru*, var sønn av kong Bimbisara i Magadha. *Åsator* erobret mange riker rundt seg og hersket ved sin død over mye av Madhyadeza, *Midgard*, som han gjorde til et mektig rike. *Asatru* er *Åsator* i *Åsatroen* fra Asia.

Odin, den eldre, var sønn av kong *Åsator/Asatru*. Han flyttet hovedstaden fra Rajagria til Pataliputra, dagens *Patna* ved elvemøtet mellom *Søn* og *Ganges*. *Odin* ble myrdet av *Yotas, Jotnene* og ble underlagt dem. Den gamle *Odin*, *Åsators sønn*, ble i *æsenes* tro hersker i *false krigeres Valhall*.

En gren av *Æsene* vandret til *Gansu* i *Kina* ca. 435 f.Kr. og sluttet seg til *Yue-shi-forbundet*. De overtok kongevervet hos dem. *Æserkongene* reiste rundt og avholdt det som på kinesisk het *Ding*. Der ble tvister fremført for kongen som konkluderte og dømte. (10), (11). *Ding* var og betegnelsen på gryta av bronse eller støpejern som festmåltidet man fortærte ble kokt i. *Kjøttgryten* ble forbundet med *Tinget*. På grytene var lovttekster støpt inn utvendig. I Norge kjenner vi de gamle *Tingene*. På *Island* hadde man *Ting-vellir*. Stedenes funksjon og navn har røtter i *Kina*.

Ull. Etter flere overfall i *Gansu* utført av *Hunerne* etter år 200 f.Kr. ble *æserkongen* til sist drept. *Yueh Shi* vandret nå vestover fra *Kina* til dalføret langs *Ile-elven* i *Kasakstan*. Dit ankom de år 162 f.Kr.. *Vandringen* ble ledet av den myrdede konges gravide dronning, *Siv*. Under *vandringen* fødte hun en sønn. I kinesiske tekster er han kalt *Rong-quan*. *Rong* betyr på norsk *Ull*, mens *quan* betyr *bylt*. Navnet kan være gitt av ryttersoldatene som vokter ham under *vandringen*. Hans liv var truet av andre med *maktambisjoner* i *forbundet*, og av *Hunerne*. *Ull* ble en fremragende *skiløper*. Det var viktig i *fjell-områdene* vinterstid. Under *skiene* hadde *Ull* glatt pels som gled fremover og ga feste for *frasparkene*. *Ull* er *skiløpergud* i *Åsatroen*. *Bygder, Hov* og *garder* i *Norge* med *Rong* eller *Ull* i navnet var viet til ham.

Tor var av *vanenes kongeslekt*. Han ankom *Yue-Shi* mens de var ved *Ile-elven*. *Tor* giftet seg med *enkedronning Siv*. Slik ble han *konge* hos *Æsene* og *Yue-Shi* og *leder* av *rytterhæren* som fulgte *folkevandringen*. *Snorre* har en *ættetavle*, far → sønn, som starter med denne *Tor* og går frem til den *Odin* som ledet *æser* og *vaner* fra *Asgard* til *Skandinavia*

ca. år 120 e.Kr.. Hos Vanene kaltes Tor *Heraes*. Hans etterslekt nedstammet fra æsenes og vanenes kongeslekter. Denne Tor er guden Tor i Åsatroen. *Tor* ble *Ulls* stefar. Yue Shi kaltes etter at de ankom Bactria *Tocharer* à Storhæren. Da keiser Trajans tilbud om land i Skandinavia kom år 117 e.Kr. kaltes gruppen alaner av romerske og greske forfattere. De bodde opprinnelig ved Syr Darjas nedre og midtre løp. Den gren av alanene som æsene tilhørte kaltes *Ostro-goter* <- *Asatru-goter*. Hos dem var *Asatru*, *Odin* og *Ull* guder, med *Ull* nærmest i tid. Så tilbake til Ottadalen. **Hove** i Skjåk var opprinnelig helligsted for gudene *Odin* og *Tor*, som kom med æsene/jernutvinnerne etter år 120 etter Kristus.

Andvord under Lomsegga. Navnet kan komme av de tochariske ord *ant ort* som oversatt er: *ved det fremspringende berg*. Kan ha vært sete for etterkommere etter Yueh-Zhi som deltok i vandringen vestover fra Kina. Her bodde i såfall prosessekspertisen som kunne lage kullstoff-stål av myrmalm. Det var trolldom.

Blakar. Gardsnavnet kan ha rætisk opprinnelse. *Blaka* er oversatt *storkjeft*. Det tilhørende verbet er *blakar*. Kanskje var her opprinnelig en eksersersplass der kommandoropene gjallet over hjelpesoldatene (14).

Ullinsvin i Vågåmo var helligsted for skiløperguden *Ull*, et senter for æser og vaner som kom til Ottadalen i forbindelse med stålproduksjonen. *Ullinsvin* betyr Ull's marker. Navnet kan gå tilbake til ca. år 200 e.Kr..

Rusnes. På 1400-tallet ble navnet skrevet *Ræidhis næse*. Det er tenkelig at det opprinnelig var *Ræth-is chersneso*, gitt i vanenes språk. Navnet indikerer at rætiske træler som arbeidet i malmmyrene og skogen i området mellom Vågå og Heidal oppholdt seg her. Navnet kan bety *ræternes nes eller strand*.

Lalm. I dagens Vaud-folks skrivemåte *L'alm*. Navnet inneholder det rætiske ord *alm* for fjell-beite eller -slått. Kan ha vært et beite- og slåttemråde for Ullinsvin og andre gardar. Her ble høy lagt i *lyur* og hentet til gards vinterstid.

Ullinsvin medan driftsbygningen stod. Foto frå Kjell Andersen.

Valbjør ligger på, og har navn etter berget som deler Ottadalen i to, sett fra øst ved Sandbu. I *Vaud-folkets* språk betyr *Val Bergos, Dal-berget*. Her finnes et par gravhauger som kanskje kan fortelle om alder og de som bodde her hvis de blir åpnet. Beliggenheten er slik en tenker seg for en høvdinggard, men husene burde kanskje ligget ovenfor veien, det kan de jo tidligere ha gjort. Høvdingsetene lå ofte slik at en kom dit nedefra. Da var de lettere å forsvare. Kanskje var det etterkommere etter *Vaud-folkets* gamle kongeslekt som opprinnelig ble bosatt her. Stedet var i så fall mer enn en vanlig gard i den eldste tid, men funksjonen er vanskelig å vurdere. Dette blir derfor spekulasjon, basert på hvordan romerne kunne behandle underlagte folk og deres konger.

Viste og Valbjør lå tilbaketrukket fra Lom og Ullinsvin. Fra slutten av det 1. ste århundre e.Kr. kan de ha vært maktseter. Den romerske ridder på Viste var keiserens representant, men som etrusker også keiserens slave. Han hadde ansvar for jernproduksjon, disponerte hjelpesoldatene og var en representant for *familiae caesaris*. På Valbjør satt en etterkommer av *Vaud-folkets* gamle kongeslekt. Selv om han og var slave var han høvding for vaud-slavene i skog og fjell sør for vannet. Med velvalgte

ord, smidighet og gammel autoritet påvirket han deres arbeidslyst og utholdenhet, og formidlet berettigede klager. Viste og Valbjør samarbeidet. De som satt her var i keiserens tjeneste, med frihet innen visse rammer. De tilhørte *familiae caesaris*. Høyest i rang var Viste. Men dette er spekulativt.

Garh var i æsenes språk ordet for en bosetting. I dag skriver vi *gard* eller *gård*. Ordet finnes som ending i mange stedsnavn i India. Det kom med æsene til Norge. *Garmo* syd for Lom kan være avledet av *Garh-stath-mo*. Det var i såfall et sted reisende kunne overnatte.

Vicus Grunnbetydningen av det gammellatinske ordet var bosetting. **Vici** er flertall av *vicus*, det gammellatinske ord for et bosettingsområde. **Vica metallorum og Dale vica** er nevnt i (12). Torfæus skriver: *I gamle dager ble alt land på begge sider innerst i fjorden, samt Romerike, Ringerike, Hadeland og Toten til vanlig omtalt som Vika*. Videre står det: *Dalevika rommer tre prefekturer. Dette er prefekturane Romerike, Hedmark og Gudbrandsdalen*. Om prefekturatet Gudbrandsdalen skriver han: *..Dalegudbrand som var dette prefekturats siste småkonge*.

Betegnelsen *Vika* er det gammellatinske *vici*, bosettingsområde. *Vika* var dagens Østfold, Vestfold og områdene nord til dagens Lillehammer. Romerne delte provinsene i *Praefectura*, forvaltningsområder, styrt av en *Praefectus*. Torfæus knytter oss til romernes form for organisering. Da er det ikke ulogisk at de og hadde stått for organiseringen. Da de forlot Østlandet ble prefekturane overtatt av småkonger. *Dale-Gudbrand* var den siste i prefekturatet *Dale-vici*.

Vici alene gir lite informasjon. Et beskrivende ord for området ble ofte lagt til for å fortelle noe om bosettingsområdet. Området mellom dagens Lillehammer og Skjåk/Dovre kaltes *Val Vici à Dale vika*. Det var et dalføre. *Vici*, bosettingsområdet sør for Lillehammer, kan i vulgærlatin være kalt *Vici metallorum à Bosettingsområdet for metallutvinning*. (19). *Val-vici à Dale-vica*, kan ha blitt innlemmet i provinsen *Norici* under keiser Caracalla's besøk her år 210-212, for å øke produksjonskapasiteten av *norisk stål*. Opptrapping av produksjonen var nødvendig fordi import av stål via India ble umulig etter at Sassanidene, som overtok Persia, var Roms fiender. De sperret ståltransporten fra Kina via India til Rom. Norge ble fra da av romernes eneste kilde for serisk stål.

Lemonsjøen. Vaud-slavene kaltes *Lemanonios* etter *Lacus Lemanus* som var romernes navn på *Genfersjøen*, der de bodde før de ble romernes slaver. Lemonsjøen kan ha fått navnet fordi *Lemanonios*, romernes slaver fantes her.

Tolstad kan være et *-stath-mo* navn der *-mo* over tid er sløffet, eller et stad-navn som i så fall er yngre. Kan ha vært første stasjon i Vågå når en reiste inn fra Otta. Denne transportruten inn i Ottadalen tror jeg er yngre enn ruten via Veblungsnes og Romsdalen.

Transportrute. Jernproduksjonen skapte et samfunn med behov for transport av varer inn og ståå ut. Vi skal forsøke å spore hvor transportruten gikk.

Utskipningshavna i Norge kan ha vært *Veblungsnes* ved Åndalsnes. Her fantes tidligere en *hvit fallosstein*. Slike steiner var *romerske vei-merker* oppsatt på viktige steder. Steinen indikerte en romersk havn. Ordet *nes* er gammel-gresk *neso*, øy, mens *cherso-neso* er halvøy, odde. En tenkt seilingsrute kan ha gått fra *Arbea*, ved South Shields i England. Dit overførte romerne greske sjøfolk fra Persiabukta med erfaring fra seilingsruten over Oceanet til India. (2).

En logisk antagelse er at transporten av ståå gikk fra *Lesjaverk* ned Romsdalen til Veblungsnes. Til *Lesjaverk* ble ståået fraktet over fjellet fra *Bismo* i Skjåk. Til *Bismo* kom det med transporter fra *Bever*, Lom. *Lesja*, skrives i Vaud-folkets språk *Le-cha* og betyr *døra inn*. *Bismo* på sørsiden av fjellet kan tydes slik :

Bis: av det rættiske ordet *Bischa*, *nordavind* med *snødrev*. (14), (15).
Mo: fra vanenes gammelgreske ord *stathmo*, (16), (17). *Stathmo* var ensomme *overnattingssteder*, *stasjoner* langs en rute. Det er sammensatt av *stath*, *sted*, og *monou*, *alene*, *ensomt* eller *en enkelt*. Navnet *Bismo* kan opprinnelig ha vært *Bischa-stath-mo*, *Nordavinds-stasjonen*. Et treffende navn på stedet der oppstigningen mot nord over fjellet startet. Transport av ståå foregikk helst om vinteren når myrer og vann var tilfrosset og bar de tunge lassene. Æsene var vant til treski med glatte hår under. De ble brukt i fjellområdene de kom fra i Vestkina og Sentralasia.

Vågå-mo og **Bjøl-stad-mo** er andre stath-mo navn, men de er antagelig yngre. Mo kan og avledes av det norrøne mǫr. Men det i sin tur kan avledes av *Mori*, sjøen, eller *morica*, *land ved sjøen*, på gammelgresk. Navn som *Møre* og *Mære* kan være gitt av fokeiske sjøfarere som seilte hit i århundrene f. Kr. (18).

Utvinningsprosessen for jern og stål som ble kjørt her i romertiden var utviklet og ble driftet i Kina fra ca. 400 f.Kr. (10), (22). Den kom hit via Sentralasia med æser og vaner. Rom sto bak driften. Norge var første område i Europa der prosessen ble driftet. Myrmalmen, som kinesernes prosess krevde, fantes her. Den ble redusert til råjern med 3-4 % C i en sjaktovn. Kullstoffet i råjernet ble så brent opp i et slagbad i en friskegrop.

I Kina reduserte man kobberoksyder før en reduserte jernoksyder. Kobber-oksyder og jernoksyder ble redusert med samme prosess, og i samme type ovn. Alt etter malmtypen tappet en flytende kobber eller flytende råjern ut ved bunnen av ovnen. Kobberet kunne inneholde mye jern, men og bly og tinn.

Myntsystem. For at samfunnet skulle fungere innførte romerne egne penger i *vici metallorum* (19). De kaltes *nummi metallorum*. Disse kunne bare brukes innen *vici metallorum*. På Østlandet har arkeologene funnet trekantede pregede penger i gullblikk, kalt gullgubber. Det kan ha vært en form for *nummi metallorum*. I gull fordi æsenes og vanenes avtale med Trajan bestemte det slik

Gullbrakteatene som er funnet var ikke penger men medaljonger. Deres bærere har antagelig tilhørt en rytteravdeling med opprinnelse i *Tuva*, et område i Russland på grensen mot det nordvestlige Mongolia. Rytterne var av samme folk som Yueh-Shi og kan ha vært en rest av hunernes hær som kom hit etter nederlaget på de katalonske marker. Brakteatene er preget med *luva tuva*

Åkerbruket var på denne tiden primitivt. Det første kornslag man sådde og høstet i Ottadalen kan ha vært rug. Rug ble dyrket i Sentralasia 4000 år f.Kr. og var nomadenes kornslag. De flyttet ofte, brente daugras og sådde rug i aska før neste regnskur. I Vågå viser pollenanalyser at den første rug ble dyrket her kort etter Kristi fødsel (20). Det er tenkelig at

rugen kom til Norge fra Sentralasia med æser og vaner. Deres sentrale område her var Romerike med senter på Jessheim, der kan Rugen i Norge være eldst. At de kom til Ottadalen bevitner helligstedene for deres guder. Lin ble og først dyrket i Sentralasia og kan ha kommet til Norge med de samme innvandrere.

Det vestromerske rike brøt sammen år 410 e.Kr.. Produksjonen av serisk stål i de store ovner mellom Vågå og Heidal opphørte. Makten som sørget for ressursene, og kunden, var borte. Driften ble opprettholdt enda en tid i Snerthingdal og Dokkfløyområdet. Men også der opphørte driften snart.

Prosessen glemmes. Da det 5.te århundre var omme var all stordrift stanset. Da det skjedde gikk kunnskapen om prosessen i glemmeboken. Men enkelte steder ble den kjørt i mindre ovner helt til svartedauen. Den utryddet halve befolkningen. I hundreårene etter lå det meste av jernutvinning nede.

På 1600-tallet startet jernutvinning med malm brutt fra fjell i verk som Lesja-verket. Det var langt mer arbeidskrevende å bryte berg enn å spa opp myrmalm av myrene. Men den metoden var glemt. Myrmalmen ligger der fortsatt.

Gardene tilhørte slekten til den som ryddet garden. Eldste sønn hadde best odel og overtok garden etter faren mot føderåd så lenge faren levde. Garden var slektens eiendom. Systemet har overlevd til våre dager.

Utvandring. Da storproduksjonen av stål stoppet mistet mange beskjeftigelsen og ble overlatt til nød uten utkomme. Etter lovnad om nytt land i Italia, fra keiser *Teoderik den store*, utvandret de dit år 525 e.Kr., ledet av *Roduulf fra Ranrike* (21). Romerske borgere fra *Vica metallorum* og *Dale vica* reiste. Befolkningen ble redusert til et antall området kunne brødfø.

I Vågå fortsatte man å dyrke *Viste*, stridens menn hentet mot fra *Odin*, og Tor fortsatte som småkongenes gud. *Bona-Dea* ordnet bøndernes avkom og avling og *Reitia* hjalp til i det skjulte. Gudene og troen på dem var et stabiliserende element i jernaldersamfunnet frem til romerkirken overtok.

År 1021 inntok romerrikets gud Ottadalen, med brenning av åsatroens og andre gamle helligsteder. På de samme tufter ble kirker nå reist for å markere at de gamle guder var beseiret. Noen av kirkene står der fortsatt, mens de på mindre steder, som Viste, er forsvunnet.

Kilder:

- (1) Fragment av Massaliske periplus ca. 500 f.Kr., fragmenter fra Pytheas ca. 330 f.Kr., Mela 43 e.Kr., Plinius d.e.79 e.Kr., Tacitus: Agricola ca. 90 e.Kr., Ptolemaeus ca. 150 e.Kr., og Notitia Dignitatum, den romerske stats håndbok ca.490-500 e.Kr..
- (2) P. Bidwell. Excavations at South Shields Roman Fort.
- (3) D. Sims & J. Kaminski. Roman Imperial Armour.
- (4) Dio Cassius Classicianus. Roman History.
- (5) C. Benjamin. Yuezhi. Origin, Migration and Qonquest of northern Bactria.
- (6) P. Mela. De chorographia libri tres.
Kreuzfahrt durch die alte Welt
- (7) G. Devasthali. Mimamsa. Indian Books Centre. Delhi-India.
- (8) K. Derungs. Kultplatz Zuoz-Engadin.
- (9) D. Th. Vassiliades. The Greeks in India.
- (10) D. Wagner. Iron and steel in ancient China.
- (11) J. Needham. Science and civilation in China.
- (12) T. Torfaeus. Historia rerum Norwegicarum.
- (13) J. Harmatta. History of civilizations of Central Asia. Vol. II.
- (14) O. Peer. Dicziunari rumantsch ladin – tudais-ch.
- (15) C. Mani. Pledari sutsilvan.
- (16) Græsk-Dansk ordbog. Gyldendalske Boghandel København. 1885
- (17) W. Pape. Handwörterbuch der griechischen Sprache.
Braunschweig 1914.
- (18) Fragmenter av *Pytheas Peri te Oceanu* fra 330 f.Kr.
Se for eksempel : Ch. H. Roseman. Pytheas of Massalia.
- (19) A. M. Hirth. Imperial mines and quarries in the roman world.
- (20) H. Irgens Høeg. Pollenanalytiske undersøkelser I Vågå.
- (21) Jordanes. Getica.
- (22) Zhao Ye fra Yue: *Wu Yue chungiu*. Historien om Wu og Yue.
År 15 e.Kr..
Yuan Kang & Wu Ping: *Yue jue shu*, boken om Yue-jue.
Før år 52 e. Kr.

Kirkjubø og Sandbu

Av Dag Aasheim og Knut Raastad

Våren 2013 var nokre medlemmar i Vågå Historielag på Kirkjubø på Færøyane. Kirkjubø er bl.a. kjend som staden der kong Sverre (1151-1202) kom frå. Kirkjubø var frå gammalt av bispegard og det står to steinkyrkjer frå mellomalderen der. Men i vår samanheng er det den store hovudbygningen av tre som interesserer. I Norge reknar ein med at lafta hus flest er sette opp på uttuft, merkte, tekne ned og sette opp att der dei skal stå. Bygningstømmer har aldri funnest på Færøyane, og ein reknar med at bygningen på Kirkjubø er opphauggje i Norge. Bygningen er truleg samansett av hus frå ulike tidsbolkar. Både roykstova, loftstova og stokkastova er rekna å vera frå mellomalderen. Ola Grindvold (1958-2015) hadde kontakta eigaren Johannes Patursson så da vi kom fekk vi god mottaking med bl.a. skjenk av same hornet som kong Olav og dronning Margrethe også hadde drukkje av.

Beitskier ved fleire dører ga ekstra interesse for oss frå Vågå. Dei likna på den på mellomalderloftet på Nordgard Sandbu. Det gjorde at vi inviterte oss sjølve dit for å sjå. Profilen på beitskia på Sandbu er noko sliti, men elles er dei svært like. Truleg er både loftet på Sandbu og huset på Kirkjubø frå rundt år 1300. Meir om dette kan ein lesa om i bøkene til

Arne Berg (1917-2012). I oktober 2014 var Ola Grindvold med og framførde denne samanlikninga på kvelssetokveld i Jutulheimen.

Kjelder: Arne Berg: Norske tømmerhus frå mellomalderen, 1989-98
Arnfinn Engen: Freda hus og gardstun i Gudbrandsdalen, 1992

Hjulbåten Jutulen

Av Knut Raastad

Før biltrafikken overtok i Ottadalen vart det fyrst på 1900-talet prøvd med motorbåttrafikk på Vågåvatnet. Det var på Tessanden hjulbåten Jutulen hadde utgangspunkt. Ein mindre båt Kvik kom i gang i Skjåk etter at Jutulen starta.

Hjulbåten Jutulen. Biletet er frå Vanglandet.

Romsdølen Knut Villa (1876-1951) treffe Inger Øiom (1882-1965) i Amerika og gifta seg med henne. Ho var dotter til læraren på Tessanden Torstein Øiom (1850-1888) frå Dovre og Gunhild nordgard Sandbu i Vågå (1850-1926). Dette var bakgrunnen for at byggmesteren frå Romsdalen enda i Vågå.

Attende på Tessanden fekk Knut Villa med seg tre menn frå grenda og sette i gang med båtrute. Det var brørne Anders Aasheim (1863-1943) og Ivar Sande (1865-1953) og svogeren til Ivar, Jørgen Storvik (1866-1932).

Anders Aasheim var gardbrukar og tømrrar, medan Ivar Sande hadde leigd bort garden og leigde og dreiv mølla ved Tessa frå 1900 til 1910. I tillegg til kverna var det sagbruk, høvel og stampe. Jørgen Storvik var gardbrukar på sygard Storvik, det var denne garden som eigde mølleanlegget ved Tessa.

Det var romsdølane Anders Steinødegård og Lars Saffhammer som kom til Tessanden og bygde båten der i 1906, dei budde da ved mølla hjå familien til Ivar Sande. Båten hadde skovlhjul bak, og gjekk frå Vågåmo til Skjåk. Eit biletet som finst av Jutulen er frå utanfor Tessanden, der kjenner ein att fleire frå familiarane til interessentane. Dette må vera frå fyrste turen. Nordover i Lom og Skjåk var det ofte vanskeleg mellom sandbankane. Eldrid Raastad f. Sande (1895-1997) fortalde at Jutulen vart brukt til likferd for båe bestemødrene hennar frå Storvik og Valde til Vanglandet ved Vågåmo, dei døydde båe i 1911.

Båten gjekk fram til 1914, men da hadde etter kvart bilane teke over trafikken. Lastebilen Otta-Skjåk kom i gang med bilrute frå 1917, men biltrafikken kom nok i gang noko før. Det vart ein del tap for dei som stod bak Jutulen, og for ein av dei vart det økonomisk vanskeleg i fleire tiår etterpå. Jutulen vart haugge opp på Tessanden i 1916, styrhuset vart brukt til utedo på Storviksøygarden.

Kjelder:

- Tore Ørjasæter: Årbok for Gudbrandsdalen 1971:
"Med Oskar Braaten og Jutulen på Vågåvatnet"
- Steinar Storvik: Dagar som aldri kjem att
- Eldrid Raastad: Radioopptak 1990
- Dag Aasheim: Munnleg tradisjon i familien
- Munnleg tradisjon på Sande etter Eldrid Raastad

Ottadølar i krigsfangenskap i Tyskland

Av Terje Kleiven

Det er 70 år sidan andre verdskrig tok slutt. Heller ikkje Ottadalen gjekk fri for Hitlers begjær i krigsåra 1940-1945. Under andre verdskrig var det fleire som stuttare eller lenger tid sat i krigsfangenskap, anten Grini, Falstad eller andre norske leirar. Men ein del vart også sendt til tyske konsentrasjonsleirar.

Bortimot 50 frå Nord Gudbrandsdalen vart huka inn i den store arrestasjonsbølga i desember i 1942. Det kunne vera at enkelte av dei på eitt eller anna vis var med i motstandsarbeid, andre vart arrestert på mistanke, og for somme spela meir eller mindre tilfeldigheitene inn som at dei ikkje hadde levert inn radio, hadde ei børs ståande og liknande. Ein del slapp ut att ganske snart, ein del vart verande på Grini delar eller resten av krigen. Men ein del vart også sendt til Polen eller Tyskland. Dei fleste av desse kom til Sachsenhausen nokre mil nord for Berlin. Denne leiren vart oppretta i 1936 og hadde ein kapasitet på 12000 fangar. Men enkelte år hadde den eit belegg på 60000 i snitt. Det blir antyda at 100000 døde som følgje av sjukdom, underernæring, vald frå fangevaktene, gruvsame medisinske eksperiment og lungebetennelse på grunn av kulde. Mange vart dessutan avretta.

Sachsenhausen

Blant dei 3420 nordmennene som kom til Sachsenhausen var det cirka 2000 som sat der over lenger tid. Det gjalt mellom andre Jo Kveum frå Lom, som seinare vart ordførar, og ikkje mindre enn seks personar frå Sel: Snekker Paul Rusten, steinarbeidar Johan A Lien, fiskehandlar John Lereggen, mølleigar Ivar Stampen og lensmann Jørgen Madslie. Felles for alle desse var at dei vart sendt til Sachsenhausen den 20. mars 1943. På denne transporten var også med journalist Kristian Mo frå Vågå. Han vart arrestert den 12. september 1943 på grunn av at han hadde radio, og sat først på Møllergata 19 og Grini før han vart sendt til Sachsenhausen. Seinare hamna også lege Toralf Virik på Otta der. Cirka 200 av dei norske krigsfangane skulle aldri få oppleve fredsvåren.

Kjell Bodin, ein anleggsarbeidar frå Vest Agder, som seinare busette seg i Vågå, vart også sendt til Tyskland. Etter nokre månader på Grini kom han til Hamburg, seinare Fuhlsbüttel, Rendsburg, Dreibegen og Bützgow. Vagværen Jo R. Groven som var politi på Lillehammer, vart sendt til Stutthof i Polen der han sat frå 9. desember 1943 til freden.

Studentar

Arne Sandbu og Per Nordrum var baa studentar ved universitetet i Oslo. På formiddagen den 30. november 1943 rykka 300 soldatar frå Wehrmacht inn for å arrestere alle mannlege studentar – etter ordre frå reichkommisar Josef Terboven. Mange vart varsla på førehand og kom seg unna, men i alt 1200 studentar vart stua saman i Aulaen med beskjed om at dei skulle sendast til ein «utdanningsleir» i Tyskland. Dei to ungdommane frå Vågå, Arne Sandbu og Per Nordrum, var av dei. Den 9. desember vart dei saman med 300 andre sendt med fangetransportskipet SS Donau med kurs for Buchenwald i Tyskland i Tyskland.

Ein månad seinare følgde rundt 400 andre studentar etter. Resten hadde vorte slept fri. Dette var første gongen i verdshistoria at eit land sine universitetsstudentar har vorte forsøkt arrestert og massedeportert. For den første gruppa av studentfangar vart det sett i gang eit eksperiment. Dei vart sendt til Sennheim, ein liten by ved Rhinen, der dei skulle omskolerast til gode SS-menn, for deretter å bli sendt attende til Norge for å «omvende» sine landsmenn til nasjonalsosialismen. Baa dei to Vågå-studentane var innom denne «opplæringa», men heile eksperimentet vart ein stor fiasko og etter nokre månader vart det heile skrinlagt. I staden vart mange av dei norske studentane sett til tvangsarbeid, både for dei tyske styrkane og for lokalbefolkninga.

Medisinske eksperiment

Sjølv om Buchenwald ikkje var nokon utryddingsleir, var det stadig avretting, særleg av sovjetiske krigsfangar. Mange andre døde på grunn av medisinske eksperiment som vart sett i gang, mellom anna for å finne ei vaksine mot tyfus. I alt vart 729 fangar utsett for dette, cirka 280 av dei døde. Mellom juli 1937 og mai 1945 sat omtrent 250000 menneskje fengsla i Buchenwald. Det samla dødstalet vart omtrent 56000. 17 av dei norske studentane miste også livet under fangenskapet. Eller stutt tid etter at dei hadde kome heim. Per Nordrum var ein av dei. Han gjekk bort den 29. november 1945, truleg på grunn av sjukdomar han hadde

fått under opphaldet i Buchenwald. Arne Sandbu gjorde ferdig medisinstudiane sine og vart mellom anna overlege på Dikemark sjukehus i Asker.

Offiserar sendt til Polen

Seks offiserar frå norddalen, som alle hadde vore med i krigshandlingane i 1940, vart arrestert samtidig den 10. desember i 1942. Det var Sølfest Friisvold og Anton Ryen frå Vågå, Kristian Uldalen frå Sel, Simen Rudin frå Dovre og dei to lesjingane Paul Skotte og Jon Bottheim. Også læraren på Lalm, Iver S Ryen, som også var offiser, vart arrestert denne dagen, men han vart verande på Grini resten av krigen. Etter eit opphald på Hamar kretsfengsel og Grini, vart desse seks sendt sørover med fangetransportskipet Monte Rosa i slutten av mars 1943. Dei vart først internert i Schokken, eit halvår seinare vart dei overført til Grune bei Lissa. Etter nokre månader der gjekk ferda til ny leir, denne gongen Schildberg eller Ostrzeszów som den heiter på polsk, der dei sat internert i meir enn eitt år. Alle desse leirane låg i Polen. Totalt var det cirka 1100 norske offiserar som var i tysk krigsfangenskap.

Medisinstudent Arne Sandbu sat i Buchenwald. Foto frå: Tor Sandbu/Terje Kleiven

Sjølv om dei norske offiserane kunne slå i bordet med Genevekonvensjonen og fekk ei meir human behandling enn dei som sat i arbeidsleirar og utrydningsleirar, fekk dei kjenne på kroppen både lus og svolt, frost og påkjenning, omringa av piggråd og tyske vaktposter. Da russarane begynte å presse på frå aust i januar 1945, vart dei evakuert vestover til Luckenwalde, ein leir cirka fem mil sør for Berlin, der det denne tida var samla meir enn 20000 krigsfangar. Leiren vart frigjort av russarane den

*Brakke 4: Fremst f.v.: Simen Rudin, Sølfest Friisvold, Anton Ryen.
Bak f.v. Paul Skotte, Kristian Uldalen, John Bottheim.*

22. april 1945. Etter ei dramatisk heimreise der dei først vart sendt aust-
over retning Murmansk, men der dei seinare fekk beskjed om reise over
Tyskland og Danmark, kom dei heim i byrjinga av juni 1945. Norge var
endeleg fritt.

Kjelder:

- Jon Vegard Lunde: Det var ei rar tid. (1982)
- Kristian Ottosen: Nordmenn i fangenskap 1940-45. (1995/2004)
- Per Voksø: Krigens dagbok 1940-45 (1994)
- Wikipedia

Pål Reire – oppvekst i Reiregrenda

Intervju - gjengitt og bearbeidet av Vegard Veierød

Pål Reire var født i 1870 og levde mesteparten av sitt liv i Reiregrenda, der Bringsvegen tar av fra Brekkevegen på grensa mellom Vågå og Sel. Den lille grenda med sju reir hadde en gang i tida sju hus og sju unger i hvert reir ble det sagt. Bostedene var husmannsplasser som tilhørte gårder nede i bygda både i Ottadalen ved Lalm og ved Bjølstadmo i Heidal. Det var fast bosetting her i nærmere to hundre år og ett av brukene var i drift helt frem til 1963.

Pål Reiret 52 år gammel. Frå legitimasjonskort 1941. Utlån: Norddalsarkivet

Pål ble intervjuet av Gunnar Rudie fra Dovre i 1951. Det han beretter beskriver godt de trange kår som rådet for husmannsfamilier på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Da jeg fant dette nedskrevde intervjuet ved Norsk Folkemuseum i Oslo, tenkte jeg at dette kunne være interessant for flere og gjengir derfor intervjuet her med tillegg og noen mindre justeringer.

Min far het Ola Einarsen og var født i 1832 og døde i 1918. Han vokste opp på et bruk ved navn Skurdal, der hans far – Einar – satt som husmann under nedre Skår. Farmor het Mari, men jeg vet ikke hvor hun var født. Min mor, som var omtrent jevnaldrende med far, het Eli Pedersdatter (1830-1923) og var datter av en husmann på bruket Kårstad. Jeg husker ikke min mors foreldre og kan dessverre ikke gi noen opplysninger om dem. – Både Skurdal og Kårstad ligger på Lalm. Far var en tid husmann i Skurdal, men etter at han giftet seg, flyttet han til et annet husmannsbruk under nedre Skår, Reiret (nå omdøpt til Nyheim). Hans bror Jo hadde tidligere hatt dette bruket, og de to brødrene byttet, slik at Jo overtok Skurdal.

Selv er jeg født og oppvokset i Reiret, som den fjerde i rekken av 6 søsken. De andre het Per, Einar, Ola, Mari og Ymbjørg (Ingebjørg). Per kjøpte et lite bruk på Sør-Fron. Einar giftet seg inn på gården Enebo på Lesja. Ola dro ut på anleggsarbeid og endte som invalid. Mari ble gift i nærheten av Lillehammer og Ymbjørg ble værende på Lalm. Hun døde til slutt på gamlehjemmet i Skjåk. Jeg er den eneste gjenlevende av søskenflokket. Mor, far og vi barna utgjorde hele huslyden hjemme.

Bruket Reiret ligger høyt oppe på Bjølstadskogen i grensetraktene mellom Vågå og Heidal. Jordveien - omkring 10 mål – var utsatt for nattefrost om høsten, slik at korndyrkingen gav et usikkert resultat. Vi avlet i min barndom ikke mere enn ½ tønne bygg for året, og dette kornet tørket vi i en gryte. Av poteter avlet vi 2-3 tønner, men noen andre rotvekster hadde vi ikke. Vi eide ikke bærbusker av noen slag.
– Det er ukjent for meg hvem som først hadde ryddet bruket.

I fjøset hadde vi én eneste ku, men vi påtok oss å vinterfore 4-5 geiter for Per Fjerdingren i Heidal. Disse gav ingen melk før de kjeet ut på vårsiden en gang. Vi fikk en betaling på 2 kroner pr. geit for vinterføring, men vi tok helst ost for disse pengene. Jeg husker at den osten vi fikk stundom kunne være så hard at vi måtte bruke øks på den. Sau og gris hadde vi aldri.

Høyavlingen var som regel ganske bra, men vi brøt en del bjerkeris til krøtterne vinterstid. Vi hadde havnerett i felles beite på Bjølstadskogen og i Rinndalen, og vedrett hadde vi i husbondens skog. Noen andre rettigheter fulgte ikke med plassen. Av uthus fantes fjøs, løe og stabbur, alle laftet. Disse husene var husbondens eiendom, men far pliktet å holde dem i forsvarlig stand. De gamle husene er nå revet.

Stuen - som farbror i sin tid hadde bygget – hadde far kjøpt den gang han flyttet inn på bruket. Den var et lite tømmerhus på ca 6 x 5 m og bestod egentlig bare av ett rom. Men dette rommet var delt i to av en vegg som rakk et stykke frem i stuen, slik at det ble en slags "kleva" bak denne. Peisen var plassert rett imot inngangsdøren, og stuen hadde tre vinduer. Inventaret bestod av tre senger, bord med "bordskrakk" og veggfaste benker, et veggskap, "tallerkenrekke" hylle til oppbevaring av tallerkener, og et par krakker. Før jeg ble konfirmert fikk vi også komfyr med stekeovn.

Vegger, tak og gulv var umalt. Gardiner eller blomster fantes ikke, og mange av vindusrutene kunne stundom være tilstappet med filler.

På veggene hadde vi ett og annet fotografi av utvandrede slektninger. Til belysning

brukte vi en liten parafinlampe, og en skarve vekkeklokke viste tiden. Sengene var korte og brede, utstyrt med halmfyll og striedyner.

Av sengeklær eide vi et par skinnfeller og noen simple tepper og puter. Et kort laken, - såkalt "bløye" – bruktes på alle senger. Vi måtte ligge både to og tre sammen i hver seng.

Eiendommen og husene til bruket Reiret omtales i dag som "Skårsreiret". Fotografert i 1933. Utlån Torgrim Hegdal.

Til matlagingen bruktes et par alminnelige malmgryter og en rund stekepanne. Dessuten eide vi en kaffekjele av kobber. Spann og andre trekopper var vi godt utstyrt med, for far drev mye med lagging. Alt dekketøy – bortsett fra bordknivene og noen kaffekopper – var av tre. Gafler fantes ikke i huset. I stor utstrekning spiste vi av felles fat. På veggen over bordet var det festet et trestykke hvor en satte skjeene etter endt måltid. Måltidene falt rent uregelmessig. Ja stundom hadde vi lite eller absolutt ingen mat i huset. Graut, poteter og flatbrød var de viktigste næringsmidlene. Far kunne av og til tjene såpass på laggingen sin at han kjøpte en liten fleskebit.

Når geitene ble gamle, hendte det at de fikk en sykdom som kaltes "øra". Denne artet seg slik at dyret ble gående og sjangle, og det fantes ikke noe botemiddel for sykdommen. Geiter som hadde øra kunne far få kjøpt til slakt av eieren.

Melk ble det svært lite av om vinteren – en tid av denne ingenting. Når melkemangelen meldte seg, fikk vi nøye oss med å drikke tynn kaffe eller bare vann. Jeg kan huske vi barna ofte var så sultne at vi sloss om potetene når vi hadde satt oss til bords. En dag, mens jeg var i 6-7 årsalderen, tok mor meg ved hånden og sa at vi skulle gå ned i bygden en tur. På veien gikk vi forbi en annen husmannsplass, der konen stod ute på tunet. Mor stanset, hilste og kom i prat med denne konen, og de gav

seg til å snakke om hvor stor armod de måtte leve i. – ”Ja, det fantes ikke mat i huset hos meg i dag”, sa mor, ”og dermed tok jeg med meg han Vetl-Pål for å ta en tur ned i bygden”. – ”Dere får bli med inn her da”, svarte konen. Da vi var kommet inn, spurte hun: ”Hva vil dere helst ha: Skal jeg koke noen poteter eller en gryte med vass-suppe?”
– ”Ja, da tenker jeg vi velger vass-suppe”, svarte mor.
– Småkårsfolk hjalp hverandre etter fattig evne.

Far fikk sin lønn hos husbonden utbetalt i matvarer, helst mel. Engang husker jeg at han gikk til husbondens bror og bad om litt penger. Denne gav ham da en anvisning på 40 øre som han kunne gå til kjøpmannen med! Kostholdet var langt bedre på gårdene enn i husmannsstuene. Når far arbeidet på husbondsgården, hadde han kosten der. Vi mottok aldri noen økonomisk hjelp utenfra. Det falt meget vanskelig å få støtte av forsorgsvesenet i min barndom.

Alle klær var sydd av vadmél som mor hadde kjøpt. Vi guttene brukte langbukser og vest (kalt livstykke). Dette sistnevnte plagget var ofte sydd av gammelt tøy. Utenpå vesten brukte vi trøye. Ofte eide vi ikke andre klær enn de vi stod og gikk i, men til skolebruk fikk vi av og til et nytt plagg. Jeg husker at mange barn kom på skolen i sin mors trøye. Av undertøy bruktes som oftest bare skjorte. Underbrok var langt fra en alminnelig bekledningsgjenstand. Yttertøy hadde vi heller ikke.
– Det hendte ikke at vi fikk avlagte klær av husbondsgården. Men jeg arvet engang nye vadmélklær etter en husmannsgutt som døde.
– Mor og far eide gamle ”helgeklær” til kirkebruk. Skoene var lærsko sydd av en bygdeskomaker. Det var sjelden vi fikk nye sko. Vi måtte lengst mulig slite på de gamle, som far reparerte.

Som avgift for bruket skulle far svare arbeide på husbondsgården for 8 kroner året. Daglønnen var 6 skilling om vinteren, 8 skilling høst, vår og i håbollen, 12 skilling i slåttonn og skurdonn. Ut over leien for bruket hadde far også arbeidsplikt, alt etter tilsigelse. Han betalte aldri avgiften med penger, selv om han kunne gjøre dette dersom han ønsket så. Det var for det meste våronn, slåttonn, skurdonn og mosesanking at far arbeidet på husbondsgården. Vinterstid trengtes han sjelden der. Husbondsgården hadde bare en jordvei på 60 mål (dekar) og flere husmenn – 4 eller 5.

Pål arbeidet som løsarbeider. Her med tusten. Utlån: Kjell Løkken.

Husbonden, Hans Skår, døde gammel mens jeg ennå var et barn. Han hadde vært forholdsvis grei og medgjørlig. Den nye husbonden – en slektning av gamle Hans ved navn Pål Snerle – kunne derimot være streng og hard mot husmennene sine. En dag i slåttonnen, mens husmennene satt benket rundt kveldsbordet, sa Pål Snerle: ”Døkk kjøm at i mårgå, da! E har’kje tenkt å sende mange bod ette døkk”. Far ble harm for denne replikken og svarte husbonden temmelig grovt. Derved falt han i unåde for lange tider.

Arbeidsdagen begynte kl. 4 om morgenen. Før en gikk ut fikk en kaffe. Fra klokken 6 til 7 var det ”mårgåverd”: Vass-suppe, smør og skjørøst eller ”blandasmør” og flatbrød. Dugurd spiste en klokken 10 og hvilte så i to timer. Måltidet bestod alltid av graut og melk, og før en gikk ut igjen

fikk en kaffe. Non ble spist klokken 3: "Kål" (kokt gammelt kjøtt og flesk), grynsodd, sild eller spekemat. En kvilte til klokken ½ 5. Klokken 8 om kvelden fikk en så "kveldsverd": Graut og melk eller kokte poteter. I hver økt hadde arbeidsfolket rett til en ½ times rast.

Far arbeidet hjemme på bruket om kveldene. Mor og vi barna måtte utføre en god del av arbeidet der. Far og de andre husmennene i nabolaget hadde bruket bare som binæring, og de skjøttet ikke sin jord bedre enn strengt tatt nødvendig. Det hendte ikke at far lånte våronnhester på Skår, for jordveien hans var bratt og steinet, dessuten hadde han jo bare en ørliten åkerfleck. Vinterstid lå far på tømmerhugst inne på Bjølstadskogen eller i Heidal. Far skulle være én av bygdens flinkeste tømmerhuggere, og det hendte at han kunne felle, kviste og barke 22 digre furutrær på én dag. Det ble hugget en god del tømmer på Bjølstadskogen i min barndom, men prisene var lave, så det ble ikke rare fortjenesten for huggerne. Far skulle egentlig ha betaling for tylften, men han regnet ikke med å kunne tjene kontanter. Arbeidsgiveren holdt imidlertid kosten og hadde i den anledning skaffet til veie både smør, kjøtt og mel. Av disse varene tok så far sin betaling.

Når far ikke hadde skogsarbeide, drev han med lagging hjemme i stuen. Han begynte å høvle stav-veden om morgenen og innen kvelden kom hadde han ofte to vassbøtter fullt ferdige. Disse gikk han med til Lalmsbroen, hvor han var omtrent sikker på å få solgt dem. Laggingen gav far en fortjeneste på kr 1,80 pr. dag, og etter tiden hadde han all grunn til å være fornøyd med denne. Om det var laggingen eller tømmerhugsten som var fars viktigste erverv, skal jeg ikke sikkert kunne si.

Mor arbeidet på husbondsgården i skurdonnen, men sjelden ellers. Hun tok med seg de fleste barna, både de som var store nok til å kunne gjøre nytte for seg og de som var for små til å greie seg selv hjemme. Betalingen var i 1870 – 80 årene 2 skilling – 7 øre – pr. treva (12 nek x 2). Var åkeren tykk, kunne en tjene opp til kr. 2 på ett gammelt mål (2401 kvadratalen). Unntagelsesvis hendte det at en person greide å skjære så mye på én dag, men det vanlige var vel ¾ mål. – Både mor og vi barna fikk kosten på husmannsgården. Oppgjør ble gitt når vi var ferdige med skurden, som oftest i matvarer. Mor arbeidet ikke for andre bønder. Far fikk ikke oppgjør til bestemte tider av året, men tok ut matvarer hos husbonden etter hvert som han trengte til det.

Hendte det at noen av oss barna måtte være hjemme når både far og mor var borte og arbeidet, fordrev vi tiden med lek. Vi fant f. eks. stor moro i å "slå filleball". Stundom kunne vi være helt uten matsmulen.

Far hadde en kontrakt med husbonden; de fleste husmenn i nabolaget var i besittelse av en slik. Men jeg har aldri sett den, og derfor vet jeg ikke om den var tinglyst. Heller ikke kan jeg si om far hadde bruket på oppsigelse eller på livstid. Mine foreldre ble alltid bedt til Skår når det skulle holdes "lag" på gården. Vi barna kunne få være med ved slike anledninger dersom vi hadde klær til det. I gravøl – men ikke i bryllup – ble vår familie også bedt til andre gårder. Husbonden spanderte slåttegraut både når en var ferdig med slåtten hjemme og på seteren. Husmennenes barn fikk bare delta i måltidet dersom de hadde hjulpet til på husbondsgården. – Grauten ble spist til non en hverdag.

I Vågå har det hersket stor standsforskjell, både sosialt og økonomisk. Når f. eks. en alminnelig arbeider kom i ett eller annet ærend til en gård, ble han holdt for å være frekk dersom han satte seg andre steder enn på huggestabben nede ved døren. Dersom en slik mann kom til gårds i følge med en annen som stod høyere på samfunnsstigen, ble den sistnevnte bedt ut i "vetl-klevan" på traktering, mens arbeideren pent fikk bli sittende igjen på huggestabben fremme i stuguen. Det fantes også gårder i Vågå der husbondsfolket og arbeiderne spiste ved hvert sitt bord og hadde forskjellig kost, og hvor husbonden det meste av dagen holdt seg innendørs. På Skår var det imidlertid bare ett kosthold, og husbonden der gikk alltid med i arbeidet sammen med husmennene sine.

Husbonden kostet ikke gravølet etter en husmann, og en husmannsenke kunne i alminnelighet bare bli sittende på bruket dersom hun maktet å svare avgiften. I motsatt fall måtte hun ut av huset og hun hadde bare fattigkassen å ty til.

Jeg begynte på skolen syv år gammel og ble konfirmert da jeg fylte fjorten. Læreren het Pål Nygaard, en svært snill mann og flink etter tidens krav. Skolen var todelt, og hver klasse møtte hver annen dag. Jeg hadde en lang skolevei, men det forekom ytterst sjelden at jeg skulket. Anskaffelse av skolebøker var et problem; vi søsken fikk arve bøkene etter hverandre til de var helt utslitt.

*Pål slo graset rundt husene på Vågåheimen da han bodde der.
Utlån: Kjell Løkken.*

Når jeg hadde fri fra skolen, hjalp jeg til med å skaffe ved og vann til huset. Men en del lek ble det jo tid til allikevel. Som før sagt slo vi barna ball om sommeren, og om vinteren stod vi på ski. Disse skiene var bare noen grove "klabber" som far hadde hugget til med øks. Til konfirmasjonsdagen fikk jeg en vadmelskledning av mine foreldre, men denne var ikke ny. Jeg var likevel ganske fornøyd, for mange konfirmanter fra fattigstuen måtte låne klær når de skulle stå på kirkegulvet.

Det første arbeidet jeg utførte utenfor hjemmet var å gjete på seteren til Sygard Kleppe. Denne sommeren fylte jeg 12 år. Utenom kosten fikk jeg bare litt klær som betaling. Sommeren etter konfirmasjonen lå jeg i Frons-fjellet og gjete en saudrift. De nærmeste årene gikk jeg så som dagarbeider på gårdene. Arbeidsdagens lengde ble i min ungdomstid

kortet inn med to timer, men timeantallet ble likevel det samme, fordi en sløyfet den halvtimespausen som arbeidsfolket skulle ha i hver økt. (En beholdt dog noen minutter av hvilepausen – ”tok seg fem minutter”, som en sa). Kostholdet ble ikke forandret. – Daglønnen var 40 og 50 øre selv etter at jeg ble fullvoksen kar.

18 år gammel dro jeg på anleggsarbeid. Først arbeidet jeg på Hamar - Sel-banen, senere på forskjellige andre anlegg inntil jeg fylte 40 år. Da dro jeg til Amerika, der jeg arbeidet 7 år i skogene i Minnesota vinterstid. Om somrene holdt jeg til i Nord-Dakota på farmarbeid. Mine foreldre levde fremdeles da jeg kom tilbake til Norge. Jeg kjøpte så bruket, rev fjøs og stabbur og bygde nye hus. Stuen bygde jeg om og utstyrte den med såkalt ”bakstugu”. Det er nå over tyve år siden jeg solgte bruket. Den nye eieren har nå solgt både husene og litt av jorden til en bymann.

De viktigste fornøvelser jeg husker fra ungdomsårene er såkalte ti-øres kaffelagene med dans. Disse ble holdt rundt omkring i husmannsstuene, og for en tioring fikk en mat og kaffe. Det ble dessuten innsamlet 5 øre fra hver deltager som lønn til spillemannen, men jeg for min del hadde sjelden penger å avse til dette formålet. I begynnelsen av min ungdom danset jeg heller ikke.

Noen fremtidsplaner kan jeg ikke si at jeg hadde. Det fantes ingen andre muligheter enn å dra ut på arbeide så snart en var dyktig nok til å være borte. Jeg har ikke vært med i noen slags foreninger. Min hobby har alltid vært stangfiske. I flere år har jeg nå bodd på Vågå gamlehjem. Jeg er ugift. Før jeg solgte bruket, hadde jeg arbeidet det så godt opp at jeg kunne vinterføre tre kyr, et lausnaut og noen sauer.

Etterord

Pål kjøpte bruket av nedre Skår i 1912. Det ble da utskilt med en teig på 45 mål. Pål het egentlig Paul Olsen, senere også kalt Paul Nyheim da bruket fikk nytt navn. Han hadde det fram til 1931 da det ble solgt til Ivar L. Skogstad. Pål fikk imidlertid lov til å bruke eldhuset som bosted når han ikke var rundt på anleggsarbeid.

Han arbeidet blant annet som skredder når han var hjemme. Torbjørn Bakken kan huske at i hans barndom kom Pål til bruket Nilssonlykkja

som skredder og sydde klær. Jarle Bragelien kan huske at han deltok som løsarbeider på gården Bruvik på Lalm og slo gras.

I 1948 skilte Skogstad fra 1,5 mål, som ble solgt som fritidssted til Karl og Randi Thommesen, bosatt i Oslo. Da måtte Pål forlate "Skårsreiret", men han fikk ta med seg eldhuset. Dette fikk han sette opp på bruket Skårshaugen, langs brekka ned til Lalm. Her bodde han i ni år og deltok i kosten på gården. På Skårshaugen ble han nærmest som en bestefar for etterkommerne der; Kari Elise, Eva Grete og Gerd Oddny Storengen. Han fortalte historier, lærte dem å lage "skorofele" og tok del i det daglige arbeidet på gården. I stua si hadde han ei seng, et bord, en stol og en svartovn. Pål var også far til Svein Løkken (1896-1987), som ble gift med Ragnhild Løkken (1908 – 1983). Mor til Svein var Ymbjørg Svendsdatter fra husmannsplassen Storviksløkken. Svein ble innskrevet i kirkeboka som uekte barn, og Pål fortalte sjelden til andre at han var far til dette barnet. Derfor ble han heller ikke nevnt i intervjuet. Etterkommerne fikk dermed liten kontakt med Pål. Etter årene på Skårshaugen flyttet han til Vågåheimen hvor han bodde den siste tiden frem til han døde.

I 1989 var det behov for å utvide våningshuset på Skårshaugen og da ble stua til Pål flytta til tomta gnr 156 bnr 4, som påbygg til Storengen si hytte der ved vannet Melingen.

Referanser:

- Intervjuet er å finne ved Norsk Folkemuseum, Arkiv 1001-03: Husmannsminner
- Informanter har vært: Kari Elise Normann, Jarle Bragelien, Kjell Løkken og Torbjørn Bakken, juli 2015

Posthistorie for Vågå kommune, Vågåmo, del 1, 1850-1892

Av Gunnar Gjesling Sandbo

Vågå Poståpneri ble opprettet ved Kongelig Resolution av 19.4.1851, med ikrafttreden fra 15. september 1851.

Vi tar et tilbakeblikk på posten i Norge. Den ble opprettet i 1647, og fikk noen hovedruter fra Oslo og nordover. En av hovedrutene gikk gjennom Gudbrandsdalen, og det ble opprettet postgarder langs ruten, og på Sell ble dette Rommundgard. Men når vi kommer til 1850, er det Laurgaard som er postgard.

Det ble tidlig satt i gang en postrute fra Sell, Gjennom Vaage og Lom, og en vet den var i virksomhet lenge før 1850, hvor vi starter denne oversikten.

1850 38

Vi går da frem til 1850, hvor vi i "Love- og Forordninger" finner følgende av 17.4.1850:

17 April † Kongelig Resolution, at der fremdeles, som hidtil, bliver, til Postens Befordring mellem Sells Postaabneri og Waage samt Lombs Præstegjelde i Gudbrandsdalens Fogderi, Christians Amt, at afgive værdnepligtige Mandskaber til Brevdragere, og at de saaledes afgivendes Mandskabers Antal for Eftertiden skal være sex ¹⁾.

"Det skal fremdeles til postens befordring fra Sell til Vaage og Lom, avgives militære personer. For eftertiden i et antal av seks."

Vi går ett år frem i tiden, og da finner vi følgende i "Love- og forordninger

1851 292

Fra 15. september dette år opprettes en ukentlig bipost fra Sell til Vaage og Lom.

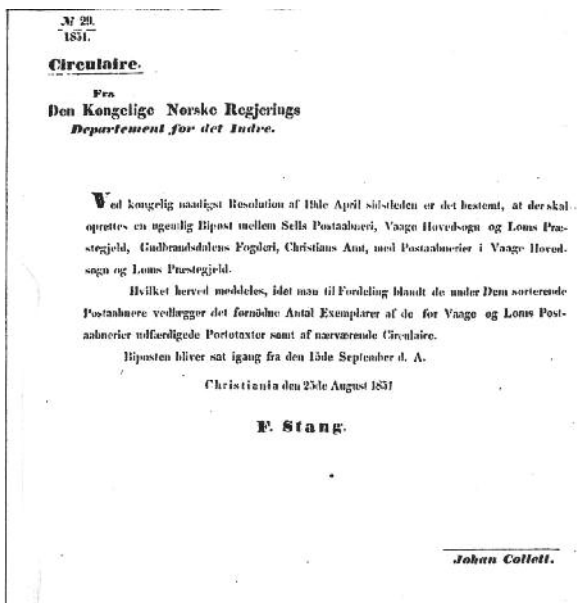
19 April Kongelig Resolution, meddeelt Christians Amt den 5te Mai næstefter fra Departementet for der Andre, hvorved bestemmes: 1) at der for Statscassens Regning oprettes en ugentlig Bipost mellem Sells Postaabneri, Waage Hovedfogd, og Loms Præstegjeld, Gudbrandsdalens Fogderi, hvilkens Post bliver at befordre af de ifølge kongelig Resolution af 17de April 1850 til Brevdragere i denne Route fra Mititaretaten afgivne 6 Mandskaber; og 2) at der anførtes en Postaabneri i Waage Hovedfogd og en Postaabneri i Loms Præstegjeld, hver med en aarlig Løn af 8 Spd. ¹⁾.

¹⁾ Ifølge Andre-Departementets Circulaire til samtlige Postmestere og Postexpeditører af 20de August 1851 blev den oprettede Bipost sat igang fra 15de September næstefter.

Fra samme dato ansettes en poståpner i Vaage Hovedsogn og i Loms Præstegjeld, hver med en lønn av 8 Spd. Dette vil si at det første post-åpneri ble opprettet i Vaage den 15. sept. 1851.

I "Circulaire" fra Postverket, den gang "Den Kongelige Norske Regjerings Departement for det Indre", finner en følgende postale meddelelse om opprettelsen av Vaage Poståpneri, nr. 29 i 1851.

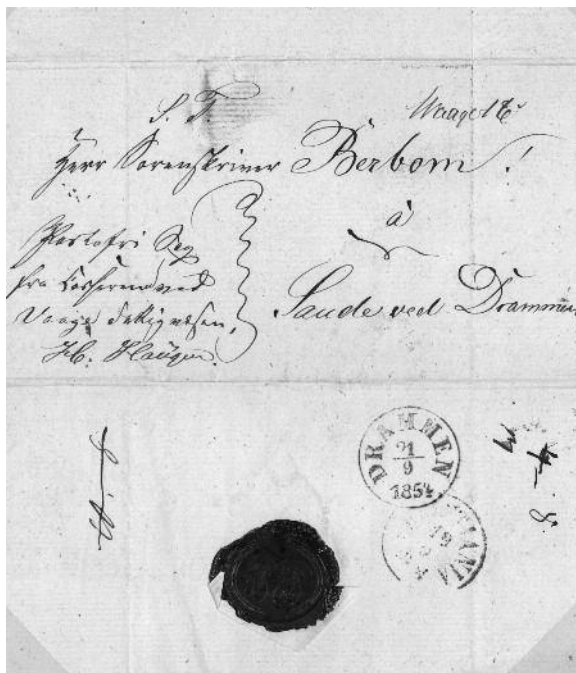
Som poståpner ble tilsatt Skolelærer Hans Hougen, (fastskolelærer) og poståpneriet hadde han hjemme, som vanlig var den gangen. Dette var på

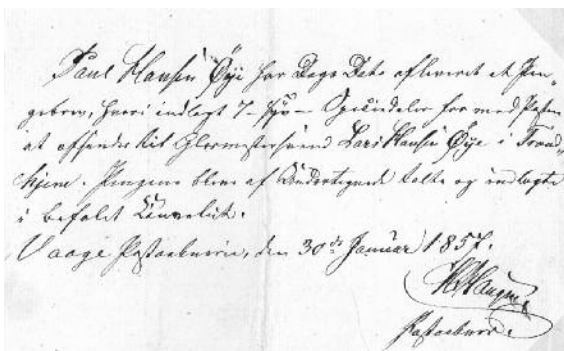
Det gamle huset i Haugamoen. Dette huset ble påbygd flere ganger, men den eldste delen hvor posthuset lå, er etter det en har fått opplyst, den første etasjen lengst til høyre. Andre etasje var påbygd senere.

Moen, eller som vi i dag kjenner som Haugamoen. Vanlig var det også at en poståpner hadde den stillingen sammen med andre gjøremål, og Hans var som nevnt skolelærer, men han var også formann i fattigstyret.

Hans Haugen var gift med Elen Johnsdatter Rise fra Oppdal, og de fikk 7 barn, hvorav en døde tidlig. Hans var postpåpner frem til 17.4.1860, hvor han som det står "Forkortede selv sitt liv". Kona overtok ikke som poståpner, men flyttet til Lom hvor hun bosatte seg på Nordre Stamstad, og begynte handel, og traff en ny mann. Handelen gikk ikke så godt, og etter et par år flyttet de til Trondheim med barna, så noen slekt etter de her i Vågå, finner en ikke.

Brev sendt fra fattigstyret i Vågå 1854. Brevet er ikke påsatt frimerke, da formannen i fattigstyret hadde portofrihet. Han hadde da underskrevet med «Portiofri sag», Vaage Fatigvæsen, H. Haugen, som da var både poståpner og formann i fattigstyret.

Postkvittering, underskrevet: Vaage Postaabneri, 30. jan 1857, Hans Haugen, Postaabner.

Før en går over til neste poståpner, skal en ta et tilbakeblikk på frimerker og stempler. I 1851 hadde en ikke frimerker i Norge, slik at porto ble betalt kontant til poståpner, og brevene ble påsatt opplysning om at porto var betalt, eller at mottager skulle betale portoen. Sted og dato ble påført med penn. Merk at Vaage i begynnelsen ble skrevet med Waage (W). Først 1.1.1855 kom Norges første frimerke.

De første stemplene med navn, kom først i Christiania i 1845, så i årene fra 1855, kom de også i en del andre byer.

Vågå og de andre mindre steder fikk fra 1855, da første frimerket kom, såkalt riststempel, dette var en stempel med 10-12 streker. Så i 1856 fikk de 3-rings nummer-stempel Vågå fikk nr. (326) Disse ble forlangt innsendt fra 1858, for nå skulle de få stempel med navn.

Navnstempel kom ikke til Vaage før i 1859, så i mellomtiden ble frimerkene annullert med penn, og nr. (326) påført frimerket. Fra 1859, kom så navn-stempel, Vaage, med stillbar dato/årstall. En stempel som for øvrig ble brukt helt frem til utgangen av 1898.

Ved Hans Haugens død, ble poståpnerstillingen overtatt av Ener Johnsen Moen (til høgre), og flyttet til en ny MO, det som senere ble Postmo.

Han var benevnt som skoleholder, og var født 1821. Ener, bodde som sagt i Postmo, var gift med Imbjør Paulsdatter Hougen, og de hadde 7 barn, men en døde 1 mnd. gammel.

Ener døde i 1892, og i hele hans tid som poståpner, hadde de stemplet fra 1859. Slike stempel var holdbare, men en gang i blant måtte de inn til reparasjon, og en finner noen ganger Vaage håndskrevet på frimerker i denne perioden. Da Ener var lærer, var det sagt at kona Imbjør hadde det meste av arbeidet med posten.

Ener døde 7.4.1892, men hadde sikkert vært syk en tid, for noen dager før han døde, fra 30.3., ble datteren Mari konstituert som poståpner. Hun var født i 1860, var nå gift med en fra Uldalen på Sel. Hun bodde fortsatt i Postmo, for å hjelpe sine foreldre, og ble som nevnt konstituert som poståpner i en kort tid, for alt fra 15.8.1892, overtok urmaker Anders Lundh.

Postmo. Foto frå Grete Steigen.

Til venstre: første stempel som var i bruk med 10-12 parallelle streker.

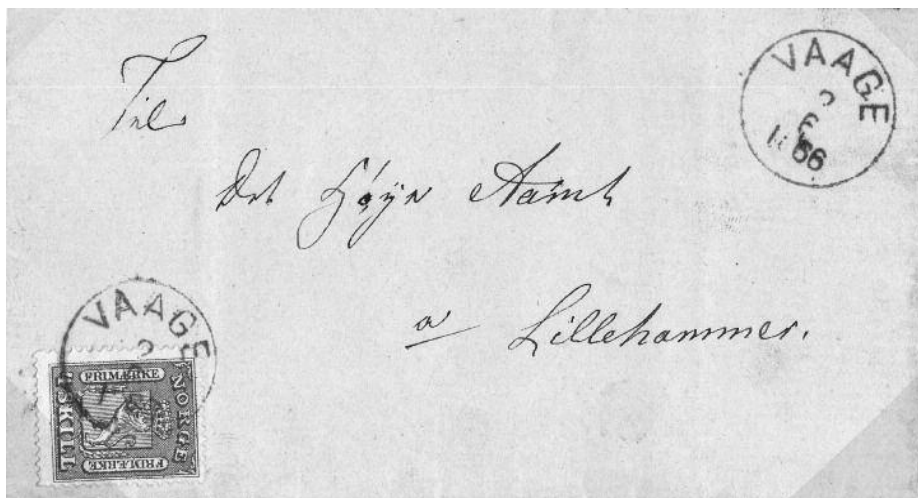
I midten: første stempel med gjenkjennelse, 3-rings nummerstempel. Hvert sted hadde sitt nr. og Vaage fikk nr. 326.

Til høyre: Fra den tid at nr. stempel 326 ble innlevert, og til de fikk stedstempel, ble frimerket annullert med penn. Her er dette gjort, og karakteristisk for Vaage er de små strekene rundt nummeret.

Navnestempel fra 1859 ble brukt helt til 1898.

Noen ganger måtte dette inn til reparasjon, og da ble frimerkene håndannulert med sted og dato. Her fra 1895.

Første navn-stempel med Vaage. Brukt på brev til Lillehammer i 1866, frankert med Norge nr. 8.

En kan ta med litt utenom posten vedr. Mari Mo og hennes mor. Som nevnt, når Ener døde, overtok Mari som poståpner for en kort periode. Hun var da gift til Sel, men bodde hjemme i Postmo for å hjelpe sin mor. En tid etter at Ener døde, ble Imbjør rendt over ende av en gris, og brøt lårhalsen. Hun lå da i 5 år før hun døde.

Mari ble att i Postmo enda ett og et halvt år, da tok ho med datteren Ragnhild og den eneste kua de hadde, og vandret over Rusten til Uldalen på Sel (1906).

Blanket No. 75. *Wage* den *5* 188*6*.

405 Kr. *21* Øre.

Hr. *O. Lunde*

har Dags Dato indleveret et Brev til *Christians amt*
Lillehammer.

med Pengeindhold:

sirehundred og fem Kroner *og fem* Øre.

Brevet er convoluteret og forseglet paa anordnet Maade.
Indholdet er eftertællt.

Mari Mo

45 Kr. *02* Øre.

Hr. *Ole Lunde Lovund*

har Dags Dato indleveret et Brev til *Sjællandsbanken*
Christiania

med Pengeindhold:

fem og femten Kroner *02* Øre.

Brevet er konvoluteret og forseglet paa anordnet Maade.
Indholdet er eftertællt.

Om

At både Ener og Mari begge arbeidet med posten ser en på disse kvitteringene.

Utenfor stabburet i Postmo. Helt til h. sitter Imbjør, Eners kone, til v. Mari Mo, gift Uldalen med sønnen Per, øverst i trappen datteren Ragnhild, og midt i trappen Ragnhild Viste. Bildet er tatt i 1896, etter at Ener døde.

Jo Gjende-kjelken kom hjem

Av Thomas Tangen

Nå har den originale kjelken etter storjegeren Jo Gjende omsider kommet hjem. Gjendesheim turisthytte har siden 2010 vært i besittelse av det man hittil har trodd var skikjelken til storjegeren Jo Gjende. Kun en tilfeldighet gjorde at den originale kjelken kom til rette.

Solgt på auksjon

Ifølge Erik Holø i Vågå historielag ble kjelken solgt til Ola Kampen under en auksjon i Brurusten i mars i 1884, samme år som Jo Gjende døde. Auksjonsprotokollen viser at lensmannen, som var auksjonarius, hadde til sammen 237 tilslag. I auksjonsprotokollen er det anført kun én skikjelke. Den ble solgt til Paul Åseng. Holøs teori er at Åseng har solgt kjelken videre til Ola Kampen. – Kanskje ble dette gjort allerede etter auksjonen, sier Holø. Da skimuseet åpnet i Holmenkollen i 1923, var de interesserte i å få kjelken til museet, ettersom den ble sett på som en attraksjon. Erik Holø sin far tok kontakt med Ola Kampen, som var villig til å gi fra seg kjelken. Dermed forlot kjelken distriktet. (Erik Holø har skrevet om dette i Jutulen 2011).

Forvekslet kartotekkort

Den 27. februar 1884 døde fjellmannen og storjegeren Jo Gjende. I 2010 gjennomførte Ole Kristian Ødegård en minnetur fra Heidal til Gjende. Ødegård gikk i klær, og på ski og med en kjelke laget i tro kopi av det robuste fjellutstyret som Jo Gjende skal ha brukt. Etter denne turen, fikk Ødegård brev fra Erik Holø i Vågå historielag. I brevet lå også et bilde. På bildet ser man Ola Kampen med skikjelken til Jo Gjende. Men, det var noe som ikke stemte. – Kjelken på bildet var ikke en tro kopi av den jeg hadde laget. Det fikk meg til å undre, sier Ødegård. Etter en del research kom han i kontakt med Skimuseet. Det viste seg etter hvert at museet på et eller annet tidspunkt har forvekslet to kartotekkort. Skikjelken som siden 2010 har stått på Gjendesheim viste seg å være fra Østerdalen, og har aldri vært brukt av Jo Gjende. Ødegård gikk i forhandlinger med museet, og har nå lyktes i å få dem til å utlevere kjelken, slik at den kan stilles ut på Gjendesheim.

–Det er her den hører hjemme. Bare et steinkast herfra ligger hytta til Jo, og det er her i området kjelken har blitt brukt, sier han. Vert Marius Haugaløkken ved Gjendesheim Turisthytte er også glad for at den rette kjelken nå har kommet til rette. – Vårt ønske er at flest mulig skal få se kjelken, og det som er spesielt er at man kan se rett over på hytta til Jo Gjende fra der kjelken vil bli utstilt, sier han. Monteret som kjelken fra Østerdalen var utstilt i, må nå utvides ettersom den originale kjelken er 80 centimeter lengre. – Vi regner med å ha alt på plass til vi åpner for vinteren, sier Haugaløkken.

Ærefullt oppdrag

Det var Erik Holø som fikk det ærefulle oppdraget med å avduke kjelken. Det var hans far som i sin tid sendte kjelken ut av distriktet. Holø fikk derfor muligheten til «å rette opp denne feilen». – Det er stort at kjelken nå er kommet til rette, og at den blir utstilt her. Det er en stor dag, konstaterer Holø. Også han priser seg lykkelig over at det ved en tilfeldighet ble oppdaget at Gjendesheim hadde feil kjelke. – Det er godt å se at den originale kjelken er så godt bevart. Nå kan flere få sett den, det er godt å tenke på. Nå er den der den hører hjemme.

Ei lærerik vandring

Av Ove Kirkestuen

Vågå historielag sin kulturstige ved bekken Mela vart nyleg opna. Og etter 12 postar langs den éin kilometer lange spaserturen, var det berre lovord å høyre blant dei mange frammøtte. Sjølv om både hyttefolk, vagverar, lalmingar og heidølar visste ein del frå før, meinte dei at kulturstigen er viktig. Ikkje minst for den yngre garde og komande generasjonar som treng å lære dette særst allsidige kulturlandskapet å kjenne. Eit landskap som har husa mange aktivitetar i fleire hundre år, og som har vore avgjerande for fleire generasjonar. Noko dei ulike postane illustrerer med tekst, kart og teikningar.

Kunnskap

-Veldig bra. Sjølv om vi har hatt hytte her i mange år, lærte eg mykje nytt. Svært spennande og informativt. Neste gong skal barn og barnebarn vere med. Som hyttebuar er det viktig å kunne mest mogleg om fjellet her. Ingen tvil om at mange vil få glede av dette tiltaket, meinte Gerd Huseth frå Drammen. Noko som sjølvsagt er søt musikk for historikar og forfattar av Sel og Vågå sine bygdebøker, Ivar Teigum. –Dette er eitt av dei kulturhistoriske kjerneområda i Vågå si utmarksnæring med aktivitet frå jernalderen fram til 1900-talet. Difor er denne kulturstigen viktig. Dessutan blir ein meir glad i eit område dess meir ein veit. Så dette er ein fin måte å stimulere tilhøyrsla på, meiner Ivar Teigum.

Mykje dugnad

Og det er liten tvil om at det er gjort eit stort arbeid for å realisere stigen. Mellom anna ved rydding av busk og kratt, bygging av bruer og montering av infotavler. Og den som truleg har flest timar, er hyttebuar og medlem i Vågå historielag, Vegard Veierød. Mannen som gav ut boka «Heimfjellet» for nokre år sidan, har utan tvil falle pladask for området.

-Utan Vegard hadde ikkje stigen vorte realisert, seier leiar i Vågå historielag, Knut Raastad. Veierød sjølv legg ikkje skjul på at det var svigerfaren Jarle Bragelien som gjorde han interessert i området.

Noko som altså har resultert i både bok og kulturstig. Medan vagveren og kunstmålaren Ingolf Hagen har laga teikningar til postane, har Vegard Veierød skrive tekstane. Difor var han også ein naturleg guide under opningsdagen. Noko han utførte på ein engasjert og god måte. Rett nok med supplerande kommentarar frå odontologihistorikaren og museums-
mannen Jarle Bragelien.

Troll og tråd

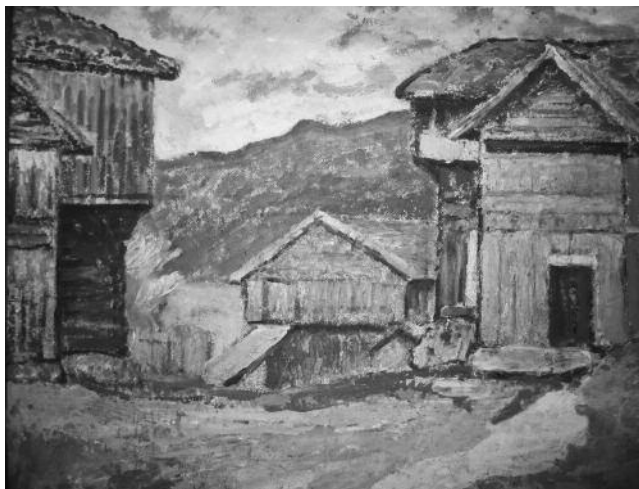
Og ein blir lett imponert av den rike historia til området med jernutvinn-
ing både i jernalderen og mellomalderen. Dessutan får ein kunnskap
om vegbygging, oppgangssag, bekkekverner, trådtrekkeri, pottemakeri,
kronrøyser og falkefangst. Til og med Trolla på Heidalskogen har fått si
eiga tavle. Med ande ord ein viktig kulturstig for ein kvar smak.

Blessomstallen, scena i Jutulheimen

Av Dag Aasheim

Scena i Jutulheimen var opprinneleg stall frå Blessom. Frå årsmeldinga til Vågå Historielag kan vi lesa: «Våren 1957 vart den gamle stallen frå Nordigard Blessom kjøpt og uppsett i Jutulheimen som friluftssene».

I eit styrereferat frå 24.juni 1957: «Da det nå er von om å få i stand friluftssenen ved danseplattningen til ca 20.juli blev man enig om å holde åpningssteve i Jutulheimen søndag den 21.juli».

Det naturlege amfiet i Kustigholet vart mindre og mindre brukt, og historielaget vedtok at scena skulle flyttast opp i tunet i samband med restaurering. Dette vart eit omfattande arbeid som kravde stor eigeninnsats og bruk av profesjonelle fagfolk. Einar Holen plukka ned og la opp att huset med kran. Knut Spakrud stod for graving og drenering og Tor Lund la duk under torvtaket.

Arbeidet starta på etterjulsvinteren 2014 og vart avslutta hausten 2015. Da hadde det gått med eit par tusen dugnadstimar frå mange medlemmar: Steinar Løkken stod for prosjektering og søknader. Ulf Ryen var ansvarleg for merking, utskifting/bøting av stokkar m.m og praktisk gjennomføring. Elles var desse med: Even Lusæter, Asbjørn Kvarberg, Olav Øyen, Tor Sandbu, Per Nettet, Kristian Aasheim, Ole Kristian Ødegård, Knut Raastad, Dag Aasheim og Arne R. Strand. Sistnevnte med flest dugnadstimar. Heidal Amatørtaterlag stod for «nyopning» av scena med *Spelet om Jo Tjøstolvson Kleppe* den 23.august 2015.

Vågå Historielag: Årsmelding 2015

Arrangement

Historielaget har fast arrangement andre onsdagskvelden i kvar måned, men også ein del til andre tider. Av dette har det vore kveldsseto i Jutulheimen ni gonger. Fire av desse var saman med spel- og dansarlaget med tema musikk og utvandring, vokal folkemusikk, Skogumskaran samt folkedrakter. Tema elles har vore gjenstandsregistrering, seterliv, ungdomslagsstemnet i 1965 samt to fotokveldar. Andre arrangement har vore to turar til milorghytta ved Grothovdan, hesjing av torv vedtorvstrøhuset, omvisning på Gardsøy og foredrag om altartavla i Vågåkyrkja. Historielaget har hatt ope hus i buene ved Gjende i samband med Ole Kr. Ødegårds minnetur om Jo Gjende og tok også imot ved grava på Vågå-kyrkjegarden, NRK gjorde opptak.

Også andre gonger har buene ved Gjende vore vist fram. Historielaget deltok da den rette skikjelken etter Jo Gjende vart overlevert på Gjendesheim. Historielaget var med som guider på historiske bussturar under Vågådågå.

Jutulheimen

Det er Gudbrandsdalsmusea as som står for drifta av Jutulheimen. Vågå Historielag er aksjeeigar i Gudbrandsdalsmusea as og er aktivt med i planlegging og drøfting av vedlikehald, drift og utstillingar. Gudbrandsdalsmusea har siste året gjort eit omfattande arbeid med gjenstandsregistrering.

Bilete av Anders Beer Wilse frå 1922 viser Blessomstallen med mura fjøs som tilbygg. Sjå også maleri av Knut Ljøsne. Ikkje heile høgda av trevet vart sett opp att da huset vart scene i Jutulheimen.

Historielaget har i 2015 overteke Gardsøysamlinga frå Vågå kommune, dette er alle gjenstandane frå Gardsøy med unntak av det som er på Vågåheimen og det som er brukt til utsmykning på kommunehuset. Scena som er flytta opp i tunet vart ferdig. I samband med dette er det utført planering i tunet, og parkeringsplassen er utbetra. Det er utført svært mykje dugnadsarbeid. Ferdig scene vart markert ved at Heidal teaterlag viste Spelet om Jo Gjende, arrangementet var samarbeid mellom Gudbrandsdalsmusea og historielaget. Historielaget har kjøpt inn nye stolar til bruk ved scena. I samband med «Munch-ruta» har historielaget rydda ny stig frå Jutulporten opp til tunet i Jutulheimen.

Prestgarden

Paktarbustaden har vore bortleigd som bustad medan låven og aurbua er bortleigd som lager. Delar av hovudbygningen er utleigd til husflidslaget som har stor aktivitet der, og også har hatt opne arrangement. Låven har vore brukt til enkelte fotoutstillingar. Pipe, peis og bakaromn i eldhuset er ferdigrestaurert. Historielaget har vore i dialog med kommunen og Gudbrandsdalsmusea om utvikling av næringslokala i Ullinsvin til kontor, arkiv og folkemusikkarkiv for Gudbrandsdalsmusea as og var ei tid med i ei forprosjektgruppe nedsett av kommunen for etablering av galleri i låven. Spesiell fokus frå historielaget er å få bygd gjenstandsmagasin. Elles pågår det drøfting med ulike brukarar i Ullinsvin om bruk og restaurering av hovudbygningen, og det har i samband med dette vore mange befaringar med ulike faginstansar.

Prestgardshågein

Hagegruppa i historielaget har i året vidareutvikla urtehagen. Ei arbeidsgruppe har ansvar for stell, luking, vatning mm., det er fordelt ansvar for kvar veke. Ny robot-plenklippar har forenkla arbeidet. Det har vore mykje besøk i hagen dette året. Det store arrangementet var da Norsk kulturarv la utdelinga av ærespris 2015 til hagen i Ullinsvin, Dronning Sonja fekk årets pris. Plenklipping i tunet samt raking og rydding både i hagen og tunet er utført på dugnad, og før dronningbesøket var det stor dugnad for å få alt i best mogleg stand.

Laget ellers

Frå årsmøtet 11. mars 2015 har styre vore dette:

styreleiar: Knut Raastad

nestleiar: Dag Aasheim

styremedlemmar: Arne R. Strand, Bjula Ulsletten, Even Luseter,

varamedlemmar: Håkon Ulsand, Reidun Sønstelien, Harald Sve Bjørndal,

Jonny Brenden

Det har i året vore fem styremøter, og varamedlemmane møter på lik line med styremedlemmane. Laget har 410 medlemmar.

Historielaget har laga kulturstig ved Mela som vart opna med guida tur med mange frammøtte. Det er Vegard Veierød som har skrivi alle tekstene til Melastigen og Ingolf Hagen står for illustrasjonar, elles har mange vore med på dugnader.

God oppslutning om frivillige medlemspenger gjer utgjeving av årsskriftet *Jutulen* mogleg med utsending til alle medlemmane, i tillegg er heftet utlagt for salg. Historielaget pyntar gravene til Ivar Kleiven, Trond Eklestuen og Jo Gjende. Innsamla gamle bilete blir utlagt på heimesida *vaagaa-historielag.org*. Pulløybua er bortleigd som anneks til nabohytta. Nordheradsprosjektet disponerer Flåten. Buene ved Gjende vil kunne lånast ut til historielagsmedlemmar.

Styret takkar samarbeidspartar og medlemmar i laget for god hjelp og støtte i året 2015.